

ISSN: 3104-4670
e-ISSN: 2789-6919

ELMİ TƏQDİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Scientific Research

International Scientific Journal

**ELM VƏ TƏHSİLİN ƏSASLARI
XVII BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

**FUNDAMENTALS OF SCIENCE AND EDUCATION
XVII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

ELMİ TƏDQIQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

**ELM VƏ TƏHSİLİN ƏSASLARI
XVII BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/XVII/BK/2025>

SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific Journal

**FUNDAMENTALS OF SCIENCE AND EDUCATION
XVII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
(07.12.2025)**

2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 3104-4670
e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© bek.tedqiqat@aem.az

© aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə

Məsul katib

Assos. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, ARETN Akademik Y.H.Məmmədliyəv adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Əziz SANCAR, Chapel-Hill Şimali Karolina Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna

Prof. Dr. Qərib MÜRŞÜDOV, Molekulyar Biologiya Tədqiqat İnstitutu / Böyük Britaniya

Prof. Dr. Səyyarə İBADULLAYEVA, ARETN Botanika İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya

Prof. Dr. Arzu SƏRDARLI, Kanada Birinci Millətlər Universiteti / Kanada

Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Dövlət Özbək dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Təranə HACIYEVA, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Hacı HƏSƏNOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopemik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Dünya BABANLI, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ, Necmettin Erbakan Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Əkbər AĞAYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV, “İpək Yolu” Beynəlxalq Turizm və Mədəni İrs Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan
Prof. Dr. Yelena ŞİŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Yaqub BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Turhan ÇETİN, Qazi Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Rajəş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan
Prof. Dr. Andrei VOLODIN, Regina Universiteti / Kanada
Prof. Dr. Həmzəğa ORUCOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Anar KAZIMOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Uganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Meteoroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Prof. Dr. Yaqut HACIYEVA, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYİLOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANI, Tayler Texas Universiteti / ABŞ
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Urfan HƏSƏNOV, Gəncə Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Əliş AĞAMİRZƏYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səbinə TANRIVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxıstan Milli Qadın Pedaqoji Universiteti / Qazaxıstan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULÍN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva
Universiteti / Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Leyla ƏLİYEVƏ, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Zabitə TEYMURLU, Bakı Mühəndislik Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sadıq QARAYEV, ETN, Botanika İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVƏ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elöv BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və
Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan

PhD Tomas SMEDLEY, Cenevrə Kolleci, Pensilvaniya / ABŞ

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan

Deputy chairmen

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes named after Academician Y.H.Mammadaliyev of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Aziz SANJAR, University of North Karolina at Chapel Hill / USA

Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine

Prof. Dr. Garib MURSHUDOV, Research Institute of Molecular Biology / Great Britain

Prof. Dr. Sayyara IBADULLAYEVA, Institute of Botany of MSERA / Azerbaijan

Prof. Dr. Nikolay BRIKO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia

Prof. Dr. Arzu SARDARLI, First Nations University of Canada / Canada

Prof. Dr. Nadir ILHAN, Ahi Evran University / Turkey

Prof. Dr. Jihan OZDEMIR, Bilecik Şeykh Edebali University / Turkey

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Leyla IMAMALIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature / Uzbekistan

Prof. Dr. Tarana HAJIYEVA, Baku Engineering University / Azerbaijan

Prof. Dr. Haji HASANOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS/ Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Dunya BABANLI, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan

Prof. Dr. Mehmet KARATASH, Nejmettin Erbakan University / Turkey

Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Akbar AGHAYEV, Sumgayit Statet University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV, "Silk Road" International University of Tourism and Cultural heritage / Uzbekistan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia

Prof. Dr. Yagub BABAYEV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Faxraddin YUSUBOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia

Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Turhan CHETIN, Gazi University / Turkey

Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India

Prof. Dr. Andrei VOLODIN, Regina University / Canada

Prof. Dr. Hamzaagha ORUJOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Anar KAZIMOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ugunbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan

Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia

Prof. Dr. Yagut HAJIYEVA, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA

Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania

Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevijn RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Urfan HASANOV, Ganja State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Alish AGAMIRZEYEV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia

Assoc. Prof. Dr. Leyla ALIYEVA, Karabakh University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zabita TEYMURLU, Baku Engineering University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sadiq GARAYEV, Institute of Botany of MSERA/ Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Irada KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Animal Husbandry Scientific Research Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan

PhD Thomas SMEDLEY, Geneva College in Beaver Falls, Pennsylvania / USA

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Həcər Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya elmləri doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>
hacerhuseynova@mail.ru

Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranması və inkişafı

***Açar sözlər:** leksika, hərbi terminlər, zənginləşmə, ordu, alınma terminlər*

***Keywords:** vocabulary, military terms, enrichment, army, borrowed terms*

Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqi, intensiv informasiya axını, ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi və sosial dəyişikliklər, beynəlxalq əlaqələrin inkişafı Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Ölkəmizin dünyaya inteqrasiyası, beynəlxalq münasibətlərin sürətli inkişafı, xüsusən Qərbin aparıcı dövlətləri ilə bir çox sahələrdə qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi dilə alınmaların daxil olma prosesini gücləndirir. Bu prosesdə dildə dilin öz daxili imkanları ilə yanaşı, başqa dillərdən alınmalar hesabına da zənginləşmə gedir.

Alınma sözlər sırasında terminlər xüsusi çəkiyə malikdir. Terminlər müxtəlif sahələrə aid xüsusi sözlər olduğuna görə, bunların sırasında hərbi sahəyə aid terminlər də maraqlı linqvistik və ekstralingvistik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Elmi-nəzəri ədəbiyyatda arxaik və ya köhnəlmiş sözlər tədqiq

edilərkən ictimai-siyasi leksika, məişət leksikası və s. sahələrlə yanaşı arxaikləşmiş hərbi leksikadan da söhbət açılır. Bunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan və digər türk xalqlarının dilində hərbi sənəti, hərbi terminlər olmuş və müasir dövrdə onların müəyyən hissəsi arxaikləşmişdir. Azərbaycan dili öz tarixi boyu müxtəlif leksik sahələrdə zənginləşmişdir. Bu sahələrdən biri də hərbi terminologiyadır.

Hərbi leksika xalqın tarixi, döyüş ənənələri və mədəni-mənəvi inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. Türk dilləri ailəsinə mənsub olan Azərbaycan dili qədim dövrlərdən bu günə qədər öz hərbi leksik potensialını qoruyub saxlamış və zənginləşdirmişdir.

Hərbi terminlərin yaranıb formalaşmasını təxmini olaraq mərhələlər üzrə qruplaşdırmaq olar. Tarixi mərhələlərdə hərbi terminlərin formalaşması:

I. Hərbi terminlərin inkişafı bir neçə tarixi mərhələyə bölünə bilər:

1) Qədim türk dövrü: “ordu”, “sərkərdə”, “qala”, “sipər”, “kaman”, “yay” kimi terminlər bu dövrdən formalaşmış ifadələrdir;

2) İslam sonrası dövr: ərəb və fars dillərinin təsiri ilə “cəbhə”, “əsgər”, “müharibə”, “qüvvə” kimi sözlər dilə daxil olmuşdur;

3) Çar Rusiyası və sovet dövrü: rus dilindən alınmalar çoxalmışdır – “tank”, “general”, “komandir”, “snaryad”, “pulemyot” və s.;

4) Müstəqillik dövrü: milli hərbi leksika yenidən formalaşmağa başlamış, türk dilləri ilə əlaqələr güclənmişdir. “Quru qoşunları”, “hava hücumundan müdafiə”, “sərhəd xidməti” kimi ifadələr sistemləşdirilmişdir.

II. Hərbi terminlərin mənbələri və təsnifatı: Azərbaycan dilində hərbi terminlər, əsasən, üç mənbədən qaynaqlanır:

1) Milli-türk mənşəli sözlər;

2) Ərəb-fars mənşəli alınmalar. B.Çobanzadə terminologiyasının zənginləşməsində əsas mənbə kimi ərəb-fars dillərindən terminalmanın olduğunu söyləmişdir;

3) Slavyan (əsasən rus) mənşəli terminlər. Bu terminlər semantik baxımdan da müxtəlif qruplara bölünür: - Şəxs bildirənlər (əsgər, sərkərdə, zabit); - Silah adları (top, tüfəng, qılınc); - Əməliyyatlar və hərəkətlər (hücum, müdafiə, geri çəkilmə); - Strukturlar (batalyon, ordu, korpus). Azərbaycan dilçiliyində hərbi terminologiya ilə bağlı araşdırmalar AMEA-nın Dilçilik İnstitutunda, H.Əliyev adına Ali Hərbi Məktəbdə və digər elmi müəssisələrdə aparılmışdır. Misal üçün, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru S.Məmmədovanın “Azərbaycan dilində hərbi terminlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri” adlı tədqiqatında qeyd olunur ki, “hərbi terminlərin milli dilə uyğunlaşdırılması onların işləkliyini və anlaşılıqlı olmasını təmin edir”.

Azərbaycan Ordusunun 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərdən sonra hərbi leksikada yenilənmələr və normalaşdırmalar müşahidə olunur. “Əməliyyat zonası”, “döyüş hazırlığı”, “komanda-qərargah təlimi” kimi ifadələr rəsmi sənədlərdə və mediada yer almaqdadır.

Terminologiya Komissiyası tərəfindən bəzi rus mənşəli sözlərin əvəzində milli alternativlər təklif olunur. Hərbi terminlərin tədqiqatçılarından biri prof. İkrəm Qasımovdur. İ.Qasımovun “Azərbaycan dilində hərbi leksika” adlı doktorluq dissertasiyası Azərbaycanda ordu quruculuğunun tərkib hissəsi kimi olduqca əhəmiyyətlidir.

Tədqiqat işində hərbi terminlərin sistemləşdirilməsi və milli dildə istifadəsinin prinsipləri göstərilir, “Azərbaycan hərbi terminologiyasının milli ruhun daşıyıcısı olmasından, texniki dəqiqliyinin təmin edilməsindən bəhs edilmişdir. O, rus və digər

alınma terminlərin əvəzinə milli və aydın ifadələrin işlədilməsini vacib hesab edir. Qasımovun tədqiqatı müasir ordu leksikasının formalaşmasında həm dilçilik, həm də praktiki ehtiyaclar baxımından əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan dilində hərbi terminologiyanın formalaşması zəngin tarixi təcrübəyə əsaslanır. Bu terminlər dilin funksional üslub sistemində xüsusi yer tutur. Müstəqillik illərində dilin orijinallığının qorunması və milli hərbi leksikanın bərpası istiqamətində mühüm addımlar atılır. Hərbi terminlər təkcə texniki ifadə vasitələri deyil, həm də milli-mənəvi yaddaşın daşıyıcılarıdır.

Lalə Əsədova

Azərbaycan Dillər Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0007-0667-3993>
lalyasad@gmail.com

Virtual ünsiyyət ünsiyyətin bir növü kimi

Açar sözlər: ünsiyyət, virtual, insan, şifahi, yazılı

Keywords: communication, virtual, human, oral, written

Ünsiyyət insan təbiətinin ayrılmaz hissəsidir. Bir insandan digərinə fikir, düşüncə və məlumat mübadiləsi ünsiyyətdir. İnsanlar bir-birini ifadə etmək və anlamaq üçün müxtəlif ünsiyyət proseslərindən istifadə edirlər. Şifahi ünsiyyətin yaranmasından əvvəl jestlər, üz ifadələri və hərəkətlər kimi qeyri-verbal metodlardan istifadə olunurdu.

Ünsiyyət müxtəlif formalarda reallaşa bilər. Hazırda “virtual”, “virtual ünsiyyət” kimi terminlər çox işlədilir. Odur ki, onların mənalarının, təriflərinin izahını verək.

Virtual hərfi mənada ingilis dilində belə ifadə olunur:

1) “demək olar ki və ya təsvir olunduğu kimi, lakin tamamilə və ya dəqiq tərifə uyğun olaraq deyil”;

2) “fiziki olaraq mövcud deyil, lakin bunu etmək üçün proqram təminatı tərəfindən yaradılmışdır” (Brodsky, 2025, p. 212).

Virtual ünsiyyət – ingilis dilində “virtual communication” (Virtual ünsiyyət) isə belə mənə ifadə edir: “İştirakçılar eyni fiziki yerdə olmadıqda rəqəmsal alətlər və texnologiyalar vasitəsilə məlumat və ideya mübadiləsidir. Buraya e-poçt, mətn mesajlaşması, video konfrans və ani mesajlaşma kimi metodlar

daxildir və bu forma, adətən, uzaq iş mühitlərində istifadə olunur” (Crystal, 2006, p. 11).

Digər bir tərifə də nəzər salaq: “Əsasən, virtual ünsiyyət rəqəmsal vasitələrlə məlumat və ideya mübadiləsidir. Buraya elektron poçtlar, video zənglər, ani mesajlaşma və sosial media platformaları daxil olur. Ənənəvi üz-üzə qarşılıqlı əlaqələrdən fərqli olaraq, virtual ünsiyyət dialoqu asanlaşdırmaq üçün texnolo-giyaya əsaslanır. Bu, insanların məsafələr arasında əla-qə qurmasına və real vaxt rejimində əməkdaşlıq etməsinə imkan verir” (Crystal, 2011, p. 1).

D.Kristala görə, “...virtual dünya müasir internet dünyasında (iksplisit və implisit) ünsiyyət zəminində müşahidə edilən keçidin parlaq nümunəsidir” (Crystal, 2011, p. 26). O yazır: “İnternet, canlıların yaratdığı ən diqqətəlayiq bir vasitədir. Onun cəmiyyətə, bütün ətraf aləmə təsiri danılmazdır. Bununla bağlı olaraq, internet dilçiliyinin formalaşması təsadüf hesab edil-məməlidir”. İnternet dilçiliyi internetin dilə olan təsirinin öyrənilməsində mühüm rol oynayır, müasir dilçilikdə öz adı altında inkişaf edir və fərqli dillərdə ünsiyyət vasitələrini forma-laşdırır.

Virtual ünsiyyət qarşıda fiziki olaraq olmayan insanlarla ünsiyyət qurmaq üçün texnologiyadan - audio və videodan istifadəni əhatə edən bir ünsiyyət üsulu kimi təyin edilir (Kurtzberg, 2014, p. 19). İnsanlar qonşu otaqda, digər mərtə-bədə, qonşuluqda və hətta kilometrərlə uzaqda ola bilərlər. Virtual ünsiyyət telefonun ixtirası, veb-kameraların, video konfransların və sürətli (cəld) rabitənin meydana gəlməsi ilə çox əvvəl başlasa da, bu da virtual ünsiyyəti böyük bir uğura çevirdi. Bu gün biz virtual ünsiyyətdən həyatın demək olar ki, hər sahəsində – ailə, dostlar və ofis daxilində də istifadə edirik.

Hazırda virtual ünsiyyət vacib hesab edilir. Belə ki, müşahidələr sübut edir ki, bu vasitə həm şəxsi, həm də peşəkar

mühtlərdə rahatlıq təmin edir. Təsəvvür edək ki, evdən işləyərkən dünyanın hər yerində istənilən şəxslə görüş keçirə bilirik. Virtual ünsiyyət coğrafi maneələri aradan qaldırır və bir vaxtlar qeyri-mümkün olan əməkdaşlığa imkan yaradır.

Bundan əlavə, bu vasitə müxtəlif ünsiyyət üslublarını dəstəkləyir. Bəzi insanlar özlərini yazılı şəkildə daha yaxşı ifadə edirlər, digərləri isə şifahi müzakirələrdə üstüdürlər. Virtual vasitələr müxtəlif vəziyyətlərə uyğundur və hər kəsin rahat şəkildə əlaqə qura bilməsini təmin edir. Müəssisələr uzaqdan iş modellərinə uyğunlaşdıqca, effektiv virtual ünsiyyət rəqabət üstünlüyü təmin edə bilər.

Virtual ünsiyyət bir neçə formada reallaşır və hər birinin öz üstünlükləri və çətinlikləri vardır. Ən çox yayılmış metodlardan bəziləri aşağıdakılardır:

Video Konfrans (video conference): Zoom və Microsoft Teams kimi platformaların görüşlərin keçirilməsində inqilab yaratdığını demək olar. Belə ki, bu platformalar iştirakçılara bir-birini real vaxt rejimində görməyə və eşitməyə imkan verir və bu da üzbəüz təcrübəni təqlid edir. Bu ünsiyyət forması xüsusilə komanda əməkdaşlığı, təlim sessiyaları və müştəri təqdimatları üçün əhəmiyyətli hesab edilir.

Cəld (sürətli, ani) Mesajlaşma və Çat Tətbiqləri (instant message and Chat apps): Slack və WhatsApp kimi vasitələr real vaxt rejimində söhbət etməyi asanlaşdırıb. Cəld (sürətli, ani) mesajlaşma sürətli məlumat mübadiləsini təqdim edir və istifadəçilərə elektron poçtların rəsmiləşdirilməsi olmadan ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu platformalar istifadəçilərə layihələr üzərində davamlı əməkdaşlıq etməyə imkan verərək məhsuldarlığı artırır.

E-poçt Ünsiyyəti (email communication): Müşahidələr göstərir ki, sürətli mesajlaşma və video konfransların artmasına baxmayaraq, elektron poçt virtual ünsiyyətin təməl vasitəsi kimi

qəbul edilir və belə olaraq da qalır. O, qərarların izlənməsi və şəffaflığın qorunması üçün çox vacib ola biləcək söhbətlərin yazılı qeydini təmin edir. Elektron poçt, xüsusilə rəsmi ünsiyyət və ətraflı məlumatların paylaşılması üçün faydalı hesab edilir (Crystal, 2006, p. 101).

Təsadüfi, sosial toplantı və ya söhbət: (ingilis dilində “Hangouts” - virtual ünsiyyətdə “hangouts” internetdə baş verən təsadüfi, sosial toplantı və ya söhbət mənasındadır). Google tərəfindən hazırlanmış “Hangouts”-lar, 15 may 2013-cü ildən istifadə olunur. Bundan əvvəl Google Talk və Google+ sürətli mesajlaşma və video zəng platformalarında dominantlıq edirdi. 9 mart 2017-ci ildə Google Hangouts-un iki platformaya bölünəcəyini açıqladı: video zənglər və konfranslar üçün “Hangouts Meet” və anı mesajlaşma üçün “Hangouts Chat”.

Ədəbiyyat

1. Brodsky, A. (2025). *Ping: The Secrets of Successful Virtual Communication*. Simon and Schuster.
2. Crystal, D. (2006). *Language and Internet*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics*. Routledge.
4. Kurtzberg, T.R. (2014). *Virtual Teams: Mastering Communication and Collaboration in the Digital Age*. Bloomsbury Academic.

Севиндж Садыхова

Азербайджанский Государственный Педагогический
Университет
доктор философии по филологии
<https://orcid.org/0009-0004-5966-6955>
sevinc.sadixova7070@gmail.com

Алексей Ремизов в литературном контексте Серебряного века

Ключевые слова: *Серебряный век, художественный контекст, мифопоэтика, фольклорные мотивы*

Açar sözlər: *Gümüş dövr, bədii kontekst, mifopoetika, folklor motivləri*

Keywords: *Silver Age, literary context, mythopoetic, folklore motifs*

Алексей Михайлович Ремизов (24 июня (6 июля) 1877, Москва — 26 ноября 1957, Париж) — выдающийся прозаик, драматург, поэт и мемуарист Серебряного века, мастер слова и уникального художественного стиля. Родился в зажиточной купеческой семье. Его мать, М.А.Найденова, происходила из рода с богатой культурной традицией; дядя, Н.А.Найденов, был известен как банкир, финансист, историк и меценат. Отец, М.А.Ремизов, происходил из старинной московской семьи купцов и, по свидетельству сына, писал фамилию как «Ремизов», избегая ассоциации с птицей ремезом. Алексей был младшим из пяти детей. Важно подчеркнуть, что образ матери оставил глубокий след в сознании писателя и стал прототипом многих трагических женских персонажей его произведений.

Большой интерес представляет тот факт, что с детства проявились художественные способности: каллиграфия, рисунок и литература. Первый рассказ Ремизов написал в семь лет. После смерти отца в 1883 году Алексей продолжил обучение, сначала в 4-й московской гимназии, затем в Александровском коммерческом училище. В 1895 году он поступил вольнослушателем на физико-математический факультет Московского университета, посещая также лекции по истории, филологии и праву.

В молодости Ремизов активно интересовался политикой и был близок к социал-демократам. Летом 1896 года он совершил поездку за границу, привезя в Россию нелегальную литературу. За участие в студенческой демонстрации 18 ноября 1896 года и деятельность в марксистском кружке был арестован и сослан под гласный надзор полиции. Следует отметить, что в ссылке он познакомился со многими выдающимися интеллектуалами, включая А.Луначарского, Н.Бердяева и Б.Савинкова. В Вологде он женился на ссыльной эсерке Серафиме Довгелло. Именно здесь Ремизов окончательно выбрал путь литературы. Первое опубликованное произведение — рассказ «Плач девушки перед замужеством» (1902, псевдоним Николай Молдаванов).

Ранние работы Ремизова проникнуты автобиографизмом, а центральная тема его творчества — поиски смысла человеческой судьбы: «Что есть человек человеку?» Среди его литературных учителей Ремизов называл Достоевского, Лескова, Гоголя. На него оказали влияние европейский модернизм, гностические учения, философия Ницше, Шестова и Розанова. Значимым произведением раннего периода стал роман «Пруд» (1905–1908), в основе которого — судьба потомка купеческого рода.

Последующие произведения, такие как «На этапе» (1903), «Серебряные ложки» (1906), «Крепость» (1906), повесть «Часы» (1908), развивали тему человеческой трагедии и судьбы.

Ремизов активно обращался к народной культуре и древнерусским текстам, создавая сборники сказок («Посолонь», 1907; «Лимонарь», 1907; «Три серпа», 1927) и пьесы («Бесовское действо», 1907; «Трагедия о Иуде», 1908), возрождая традиции народного театра. Его фантастический мир Обезвельволпала с царем обезьян Асыкой отражал сатирическое отношение к человеческому обществу и высокие нравственные идеалы. В годы революции 1917 года Ремизов испытывал глубокую скорбь за «Святую Русь». Важно подчеркнуть, что он оставался верен православной традиции и критически относился к насильственным переменам. Его творчество того периода отражено в хрониках и книгах «Всеобщее восстание» (1918), «Огненная Россия» (1921) и «Взвихренная Русь» (1927).

В 1921 году Ремизов эмигрировал, сначала в Ревель, затем в Берлин и, наконец, в Париж, где продолжил литературную деятельность, создав автобиографические книги («Взвихренная Русь», «По карнизам», «Подстриженными глазами», «Иверень», «В розовом блеске») и продолжая перерабатывать древнерусские повести и легенды.

Интересен тот факт, что даже в эмиграции Ремизов сохранял активную творческую жизнь, несмотря на трудности публикации. Он создавал рукописные книги-альбомы с иллюстрациями, высоко оцененные современными художниками и критиками. В парижской квартире писателя собирался литературный кружок русской

молодёжи. Эмиграция стала для А.М.Ремизова временем глубокого внутреннего напряжения и одновременно плодотворного творчества. Хотя он и покинул Советскую Россию в 1921 году, его сердце всегда оставалось «на Родине», и мысли о России были постоянным источником как вдохновения, так и мучительной ностальгии. Ремизов переживал эмиграцию не как добровольное расставание с отечеством, а как вынужденное, болезненное изгнание, сопровождавшееся чувством утраты и разочарования в судьбе страны. В письмах и дневниках писатель не раз отмечал, что русскому писателю «без России никак невозможно»; для него сама идея творчества была неразрывно связана с русским языком и русской культурой.

Постоянная тоска по России нашла отражение в его художественном методе. В эмиграции Ремизов часто обращался к фольклору, древнерусским сказаниям и легендам, создавая мир, одновременно близкий и далёкий, реальный и фантастический. Книги «Три серпа», «Голубиная книга», пересказы древнерусских повестей о любви и судьбе («Савва Грудцын», «Соломония», «Тристан и Исольда») были не только литературными произведениями, но и попыткой сохранить духовную связь с Родиной. Его герои — книжники, мечтатели, странники — испытывают те же эмоции, что и сам автор: тоску, желание вернуться, стремление понять собственное прошлое и судьбу России. В парижский период Ремизов создавал также уникальные рукописные книги-альбомы, рисунки к своим произведениям, демонстрируя визуальное воплощение памяти о России. В этой связи важно подчеркнуть, что эти графические работы, оцененные П.Пикассо, М.Ларионовым, В.Кандинским и другими, отражали как детские воспоминания, так и символические

образы русской земли, природы и народа. Они дополняли литературное творчество, превращая эмиграцию в сложный синтез воспоминаний, художественного мастерства и культурной идентичности. Несмотря на физическое удаление от Родины, Ремизов оставался духовно связан с Россией. Он переживал личные утраты, включая смерть жены Серафимы Довгелло в 1943 году, как трагедию, разделяемую с его «душой России». Эмиграция усилила у него осознание хрупкости человеческой судьбы, непостоянства политических систем и ценности духовных корней. И хотя книги Ремизова в течение многих лет оставались малоизвестными в родной стране, его творческое наследие сохраняло «живой голос России» для всех, кто продолжал стремиться к пониманию русской культуры и литературы. Возвращение его произведений в отечественную литературу, начиная с конца перестройки, стало символическим «возвращением» Ремизова вместе с его мыслями, образом Родины и уникальным художественным миром. Читатель теперь может соприкоснуться с теми переживаниями, которые писатель испытывал в эмиграции, и ощутить всю глубину его любви к России, тоску по ней и верность её слову и духу.

Алексей Михайлович Ремизов скончался 26 ноября 1957 года в Париже, пронося всю жизнь в сердце любовь к России и надежду на возвращение к родной культуре. Он похоронен на кладбище Сент-Женевьев-де-Буа. Сегодня наследие Ремизова вновь доступно читателям: его книги переиздаются, изучаются в научной среде и позволяют современному поколению познакомиться с уникальной художественной вселенной одного из самых самобытных мастеров Серебряного века.

Vüsələ Kərimli

AzMIU-nun nəzdində İnşaat kolleci
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-7216-9046>
vusala.karimli@gmail.com

Nərgiz Eyyubova

AzMIU-nun nəzdində İnşaat kolleci
<https://orcid.org/0009-0005-3785-4899>
nergiz.eyyubova@list.ru

**“Bir gəncin manifesti” romanında
antroponimlərin semantik potensialı**

Açar sözlər: Mir Cəlal Paşayev, adlandırma, antroponim, semantika, mətnqurucu işarə

Keywords: Mir Jalal Pashayev, naming, anthroponym, semantics, text-building mark

Mətn verbal işarələrdən təşkil olunmuş sintaktik konstruksiya. Bədii mətnin mənasının açılmasında bir sıra dil vahidləri iştirak edir. Antroponimlər də mətnin informasiya yükünü daşıyan vasitələr sırasındadır və mətnqurucu funksiyaları yerinə yetirir. Zinnatullina Q. mətnin hər bir elementinin oxucunun şüurunda mənanın yeni şəkildə qavranılmasında xüsusi rol oynadığını qeyd edir: “Bu səbəbdən ədəbi antroponimlər bədii əsərin informativ və mətnyaratma baxımından mühüm elementi statusuna yüksəlir” (Zinnatullina, 2014, s. 248).

Adlar bir çox funksiyaları icra edir: kommunikativ, nominativ, fatik, apellyativ, ekspressiv, deyktik və s. Bu funksiyalar bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyət göstərir. Adların ilk və əsas funksiyası adlandırma - nominativ funksiyadır. Antroponimlər vasitəsilə şəxs özünü tanıdır, onu tanıyırlar. Nominativ funksiya

insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının ilk addımıdır. Nominativ funksiyanın işləkliyi üçün cəmiyyətin və kommunikativ mühitin formalaşması vacibdir və bu da antroponimlərin kommunikativ funksiyasını önə çıxarır. Kommunikasiya zamanı ünsiyyətin təmin edilməsi fatik funksiyanı aktivləşdirir. Yəni qarşı tərəflə əlaqə zamanı şəxsin adı səsləndirilir, müraciət edilir. Bu proses isə ardınca apellyativ funksiyanı işə salır (Shustova, 2019, s. 147-148). Antroponimlərin qeyd edilən funksiyaları yalnız real həyatda deyil, bədii əsərdə də öz fəaliyyətini davam etdirir. Bədii əsərdə antroponimlər qeyd edilən funksiyalarla yanaşı, poetik funksiya da daşıyır. Mir Cəlal Paşayevin bədii nəsrində adlandırma zamanı antroponimlərin bütün funksiyaları diqqətlə nəzərə alınır.

Mir Cəlal yaradıcılığının vəsiqəsi hesab edilən “Bir gəncin manifesti” romanında obrazlara verilən adlar özünəməxsusluğu ilə seçilir. Romanda personajlara verilən adlar fərqli kriteriyalar əsasında təhlil edilə bilər. Əvvəlki tədqiqatlarda antroponimlər mənşəyi, funksiyası baxımından öyrənilirdi. Müasir dövrdə isə daha çox semantik potensial, simvolik məna aspektindən araşdırmaya cəlb edilir. Bu tədqiqat işində əsas meyar şəxslərə verilən adların semantik potensialının üzə çıxarılması və antroponimləşməsinin öyrənilməsidir. Sadalanan kriteriyaları nəzərə alaraq romanda olan antroponimləri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Zoonimlərin antroponimləşməsi – Sona;
2. Dövr və zamanla bağlı sözlərin antroponimləşməsi – Bahar;
3. Dinlə bağlı sözlərin antroponimləşməsi – Mövlam, Yəhya, Mürsəl;
4. Qeyri-real antroponimlər – Qarınca, Yassar Lətif, Şeşəbiğ;
5. Xarici antroponimlər – Sureni, Margo, Nəşət çavuş.

Romanda əsas obrazlardan biri Sona ana obrazıdır. Sona antroponimi digər canlı adının antroponimə çevrilməsi əsasında

yarandıdır. Bu antroponim poeziyamızda geniş istifadə olunan sözlərdən biridir. Ədəbiyyatımızda “gözəllik” simvolu kimi təqdim edilir. Həm tək halda, həm də digər sözlərlə birləşərək istifadə edilir: Məsələn, su sonası, sonalar sonası və s. Dilimizdə “gözəl quş” mənasını verən qu quşunun sinonimi kimi də işlənir. Zoonimlərin antroponimləşməsi kimi qeyd edilən bu antroponim quş adlarından yaranmış şəxs adları qrupuna aid edilir. Bu qrupda həm qadın, həm də kişi adlarını bildiren sözlərə rast gəlinir. “Bir gəncin manifesti” romanının baş qəhrəmanlarından olan ananı ədib gözəllik, saflıq timsalı kimi təqdim edir. Məhz ona görə də bu personajın adlandırılmasında “Sona” antroponimindən istifadə edilir.

Azərbaycan dilçiliyində antroponimlərin bir qrupunu dövr, zaman, vaxt anlayışı ifadə edən sözlərdən yaranan şəxs adları təşkil edir. Bu qəbildən olan adlardan birinə - Bahar antroponiminə romanda rast gəlinir. Balaca Baharın adı bir çox cəhətdən diqqəti cəlb edir. Ümumi ismin xüsusişməsindən başqa, bu antroponimin müştərək işlənmə kimi keyfiyyəti də var. Yəni həm kişi, həm də qadın adı kimi istifadə oluna bilər. F.Qurbanova Azərbaycan dilində belə adların 100-dən çox olduğunu vurğulayır (Qurbanova, 2019, s. 1058). Romanda kişi adı kimi işlənən bu antroponim yazıçı niyyətinin açılmasında xüsusi rol oynayır. “Bir gəncin manifesti” romanının “Göz yaşı romanı” adlı fəslində Baharın ölüm səhnəsi quş fəslində təsvir edilir. Bahar adının məcazi mənada “ömrün gənclik çağı, cavanlıq” (Qurbanova, 2019, s. 119) anlamını bildirməsi həyatdan köçdü-yü fəsilə təzad təşkil edir.

Romanda diqqəti çəkən və Mir Cəlal yaradıcılığında antroponimlərin yaranmasında istifadə olunan metodlardan biri də məcazi mənə kəsb edən və simvollaşdırılmış antroponimlərdən istifadədir. Bədii əsər poetik məkandır. Orada antroponimlər müəllifin seçimindən asılı olaraq poetik yük qazanır,

adlandırma funksiyasından əlavə xarakterizə etmə funksiyasını da icra edir. Romanda Yassar Lətif, Şeşəbiğ, Qarınca Məsmə kimi obrazlara və onlara uyğun seçilmiş antroponimlərə rast gəlinir. Bədii əsərdə aktiv işlənən və diqqəti çəkən “Yassar Lətif” antroponimi ədibin xüsusi diqqətlə yaratdığı antroponimdir. Mir Cəlal Paşayev sözlərin düzümünə, uyğunlaşmasına yüksək səviyyədə bələd olmuş və bu antroponimi yaratmaqla bir daha bunu sübut etmişdir. Yazıcının qələminin qüdrəti bir adda iki zidd mənə ifadə edən sözün birləşməsindən bəlli olur. “Lətif” sözünün ifadə etdiyi “yumşaq, mülayim, xoş” mənasının qarşısında “Yassar” ləqəbini (bacarıqsız, əlindən iş gəlməyən) artırmaqla ədib obrazın xarakterini açmağa çalışır. Əsərdəki hadisələrin təsvirindən aydın olur ki, Lətif özünü həmişə kiminsə işinə yalandan yarıyan, güclünün yanında olmaqla mövqe qazanmağa çalışan, əslində isə bacarıqsız və fərasətsiz biridir. Obrazın əsl xarakteri onun adına edilən əlavə ilə tamamlanır. Əlindən iş gəlməyən, yaltaqlıqla seçilən bu personajı ədib bəzən elə Yassar Lətif kimi yox, sadəcə Yassar kimi təqdim edir. “Yassar” sözünə dialektoloji lüğətlərdə də rast gəlinir. Qax, Mingəçevir, Salyan, Tərtər kimi bölgələrdə işləkdir (Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, 2007, s. 543).

Romanda təqdim edilən digər simvollaşdırılmış antroponim Şeşəbiğdir. Ümumi ismin xüsusişməsi olan bu şəxs adı mənfi obrazı adlandırır. Yassar Lətif antroponimindən fərqli olaraq, bu ad tək halda işlənir. Mir Cəlal Paşayev romanda obrazın xarici görünüşünü belə təsvir edir: “Çalbaş, gödək, şeşəbiğ, sifətindən zəhər yağan kişi irəli yeridi”. Müəllif obraza verilən adla onun xarici görkəminin uyğunluğunu təqdim etməklə oxucuya bu antroponimin seçiminin səbəbini aydınlaşdırır. Çünki Mir Cəlal həmişə oxucusunu nəzərə alır, tək bu əsərində deyil, digər hekayə və romanlarında da onunla söhbət edir, qaranlıq qala

biləcək məqamları aydınlaşdırır. Bu isə ədib və oxucu arasındakı görünməz bağı möhkəmləndirir.

Ərəb-fars mənşəli sözlərin həyatımızın hər istiqamətində istifadəsi bunun antroponimlərdə də müşahidəsini zəruri edir. Romanda bu qəbildən olan və mövcud onomastik vahidlərdən götürülmüş dini adlara yer verilir. Ən çox diqqəti çəkən obraz adları isə Mövlam, Yaqub və Yəhyadır. Müasir dövrdə işlək olmayan, yalnız soyad kimi aktiv olan Mövlam antroponimi ərəb mənşəli söz olub “Allahım, Tanrım” anlamlarını ifadə edir. Romanda Yəhya kimi təqdim edilən antroponimin Yahya variantı da mövcuddur. Mövlamın oğlu Yaqubun da adı dini addır. F.Qurbanova Yəhya və Yaqub antroponimlərinin ibrancə İakov və İohan adlarının ərəbcələşdirilmiş forması olduğunu qeyd edir (Qurbanova, 2019, s. 671-672). Qeyd edilən antroponimlər müsbət obraz adıdır. Ədib bu dini adları Allahın xeyirxahlığının təcəssümü kimi təqdim edir.

Nəticə kimi qeyd edə bilərik ki, müxtəlif leksik vahidlərin – zoonimlərin, dövr və zamanla əlaqəli sözlərin, dini sözlərin antroponimləşməsindən yaranan adlar kontekstin oxucuya ötürülməsində birbaşa rol oynayır. Müəllif, oxucu, mətn üçbucağını tamamlayan tərəflərdən biri olan bu mətnqurucu işarə icra etdiyi funksiyalarla bədii mətndəki konseptlərin formalaşmasında da fəal iştirak edir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti* (2007). Şərq-Qərb.
2. Qurbanova, F.A. (2019). *Azərbaycan şəxs adları izahlı lüğəti*. Elm.
3. Shustova, A.P. (2019). Antroponimicheskie funktsii v yazykovom i khudozhestvennom uzuse. *Stephanos*, 1(33).
4. Zinnatullina, G.KH. (2014). Rol' antroponimov v strukture khudozhestvennogo teksta. *Vestnik BGTU im. V.G. Shukhova*, (5).

Malahat Abdullayeva
Azerbaijan State Pedagogical University
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0000-0002-2228-1224>
azeriteacher@yahoo.com

National-Spiritual Directions of Teaching Mathematics in the 5 Years of Victory

Keywords: *teaching mathematics, national-moral values, 5 years of Victory, national identity, values-based education*

Açar sözlər: *riyaziyyatın tədrisi, milli-mənəvi dəyərlər, Zəfərin 5 ili, milli kimlik, dəyərlər əsaslı təhsil*

November 8 – *Victory Day* of the Republic of Azerbaijan (President, 2020) is one of the most glorious pages of our national history. This victory has become a symbol of not only political and military, but also cultural, spiritual, and intellectual revival. The five-year period after the victory (2020–2025) is characterized as a stage of strategic renewal and strengthening of national self-awareness in all spheres of Azerbaijani society, especially in the field of education and science. During this period, the integration of national moral values and scientific thinking in the teaching of mathematics has become one of the main directions of the educational process.

Teaching mathematics is not limited only to the mastery of mathematical knowledge; it also serves to form systematic thinking, logical consistency, and decision-making skills. Modern pedagogical approaches show that linking mathematics with national values, that is, the inclusion of historical, cultural, and spiritual elements in the teaching process, increases

students' motivation for the subject and contributes to the formation of a sense of national identity (Rumyantsev, 2025).

In the post-war period, the parallel implementation of national patriotic education and scientific and technical development in the Azerbaijani education system has become one of the strategic goals of the state. In this regard, the expression “5 years of Victory” expresses not only a historical period but also a synthesis of scientific and spiritual development. Mathematics serves as an ideal platform for this synthesis, as it creates conditions for both the development of thinking and the manifestation of national ideological principles at the intellectual level.

The reforms implemented in the Azerbaijani education system over the past five years (2020–2025), especially in the post-Victory Day period, have led to significant changes in the direction of integrating national ideology into the educational process. Research conducted during this period shows that mathematics plays a strategic role in the formation of scientific thinking and the unity of national identity.

The integration of national moral values in the teaching of mathematics is considered an important component of the principle of “values-based education” in modern pedagogical approaches. According to this concept, the purpose of subjects is not only to transfer knowledge, but also to form the student’s personality, his moral, aesthetic, and social feelings (UNESCO, 2021).

From this perspective, mathematics stands at the intersection of moral and intellectual education. In its teaching, concepts such as logical consistency, justice, systematicity, and stability are perceived not only as intellectual categories, but also as ethical-moral values. While learning mathematics, a student acquires behaviors such as judgment, responsible decision-

making, and adherence to accuracy, which are also fundamental components of national-moral formation.

The implementation of these relationships in the modern Azerbaijani education system is closely related to the “Personality Orientation” and “National-Moral Education” directions of the curriculum. The use of national content elements in mathematics lessons, for example, the scientific achievements of historical figures, the concepts of symmetry and proportion in national symbols, and applied issues related to local geographical and economic indicators, ensures harmony between both national identity and scientific thinking in students.

Scientific and pedagogical research shows that interdisciplinary integration changes students' attitudes towards mathematics; mathematics is no longer perceived only as a tool for logical analysis, but as a carrier of cultural and spiritual values. This approach simultaneously activates both cognitive and affective areas of learning, that is, the student both thinks and evaluates.

It can be concluded that the integration of national and spiritual values with scientific thinking in mathematics teaching is not only an ideological choice, but also a requirement of modern educational philosophy. This approach presents mathematics as both a source of knowledge and an important tool in the formation of the student's personality, cultural, and spiritual values.

The promotion of national moral values through geometric topics in mathematics lessons is mainly carried out at the content and methodological levels.

In terms of content, in mathematics textbooks (grades V–XI mathematics textbooks, 2020–2024), the connection of geometric figures, concepts of symmetry and proportion with

national architectural and artistic examples is observed. For example, the forms, patterns, and ornaments of architectural monuments such as the Maiden Tower, the Sheki Khan Palace, and the Shusha Fortress are presented in the textbooks as examples to explain the concepts of symmetry, proportion. From these examples, it can be concluded that geometric subjects are not only abstract figures, but also a form of expression of the cultural thought of the people. Such an approach teaches the unity of mathematical harmony and aesthetic taste through examples of national architecture and decorative art, and teaches students to value both national heritage and mathematical logic at the same time.

From a methodological point of view, teachers build tasks in the national context based on the principle of “Unity of Mathematics and Culture” in the lessons. For example, in the topics of “Polygons” and “Circle”, calculation problems on the symmetry of carpet ornaments, in the topic of geometric transformations, calculation problems on the design of national architectural elements, and in the topics of ratio and proportion, examples of the golden ratio used in national architecture are presented in the lessons. Such an approach develops both the logical thinking of students and their national aesthetic sense.

Surveys and observations show that the application of tasks with a national context in teaching geometric topics in mathematics lessons increases students’ interest in the subject, makes the content of the lesson more meaningful and emotional. In such lessons, students perceive mathematics not just as “calculation”, but as a means of expressing their national identity and creative thinking.

Thus, the conducted analyses show that during the 5 years of Victory, the teaching of mathematics has become not only a process of transferring scientific knowledge, but also a field of

activity of strategic importance in the direction of national-spiritual self-awareness and personality education.

The inclusion of the national context in the content of mathematics and mathematical models related to the processes of restoration of the Victory period instills in students a sense of moral responsibility and national pride, along with knowledge. As a result of this integration, mathematics lessons become an important pedagogical environment that forms not only the analytical skills of students, but also a system of values.

The promotion of the spiritual heritage of the Victory period in mathematics lessons strengthens the national-spiritual education, creative and critical thinking, as well as civic responsibility of the younger generation. From this point of view, the teaching of mathematics is no longer just a precise scientific direction, but also an integral part of national ideological and cultural development.

Thus, in modern times, the purpose of mathematics teaching is broader than the acquisition of knowledge; it is taking shape as a humanistic educational model that provides a synthesis of scientific thinking and national values. Such an approach provides real scientific and pedagogical support to the idea of the "Generation of Victory" of the Azerbaijani education system and strengthens the ideals of both scientific excellence and spiritual integrity in future generations.

References

1. *Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the establishment of “Victory Day” in the Republic of Azerbaijan.* (2020).
2. *Educational program (curriculum) for Mathematics for Secondary Schools (grades I-XI).* (2024).
3. *Mathematics textbook sets for grades V-XI of general education schools.* (2022-2024).
4. Romyantsev, S. (2025). *So ashamed not to know “our” history.* In *Infested with History.* OAPEN Library. Retrieved from <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/96943/9781040305522.pdf>
5. UNESCO. (2021). *Education for sustainable development: Towards achieving the SDGs (ESD for 2030).*

Nərmin Muradova

Azərbaycan Dillər Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0004-5853-3157>

narminaydin@gmail.com

İspan romansları və türk dastanları: tipoloji- müqayisəli və mədəni analiz

***Açar sözlər:** dastanlar, romans, türk, ispan, xuqlar, aşıqlar, epik janr*

***Keywords:** dastans, romances, Turkic, spanish, juqlar, ashıqs, epic form*

Tezisdə şifahi ədəbiyyatın iki böyük forması: ispan romansı və türk dastanlarının müqayisəli-tipoloji analizi tədqiq edilir. Coğrafi və mədəni uzaqlığına baxmayaraq, hər iki janr struktur və tematik bənzərliklərə malikdir ki, bu da şifahi ənənənin qanunauyğunluğundan irəli gəlir. Tədqiqat işində qeyd edilən janrlar mövzu və tarixi kontekstdən, həmçinin, musiqi ənənələri baxımından müqayisə edilir. Analiz bir tərəfdən ispan romanslarının məşhur tədqiqatçıları, digər tərəfdən isə türk epik ənənələri haqda müasir tədqiqat işlərinə söykənir (M.Menedes Pidal, Əlişir Əlixanlı, N.Şahmuradova, Ş.Berdixanova və s.).

Türk ədəbi-mədəni ənənəsində (eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında) əsrlər boyu səyyah musiqiçi obrazı mövcud olub. Bu musiqiçilər sazları ilə bir yerdən digərinə səfər edərək müxtəlif bölgələrin rəvayətlərini, epik qəhrəmanlarını, ictimai və siyasi vəziyyətini öz nəğmələrində nəql ediblər. Onlara aşıqlar, ozanlar deyilib. Eyni funksiyanı Pireney yarımadasında Xuqlar (jonqlyorlar) adlanan nəğməkar gəzərgi musiqiçilər yerinə yetirib. Məhz bu səyyah musiqiçilərin səyi nəticəsində romans

və dastan adlanan janr formalaşır ki, hər ikisi özündə millətinin söz, sənət yaddaşını daşıyır.

İspan romansları və türk dastanları şifahi ədəbiyyatın iki unikal formasını təmsil edirlər. Onlar fərqli mədəni-tarixi amillər altında formalaşmada kollektiv yaddaşın saxlanması, tarixi hadisələrin canlanması, etik və mədəni oriyentirlərin formalaşması kimi bənzər funksiyalar daşıyır. Ayrılıqda hər iki janra olan marağa baxmayaraq, onların müqayisəli analizi hələ də inkişaf etməmiş qalmaqdadır.

Tezisin *aktuallığı* indiyə qədər, demək olar ki, romans və dastan janrlarının sistemləşmiş müqayisəli təhlilinin olmasındadır.

Tezisin *elmi yeniliyi* romans və dastanın struktur elementlərinin müqayisəsi ilə yanaşı, şifahi ədəbiyyatın universal mexanizmlərinin, orta əsrlər ispan romansları və türk eposları arasında paralellərin üzə çıxarılmasındadır.

İspan romansı orta əsrlərdə liro-epik nəğmə kimi yaranıb, xuqlar adlanan gəzərgi nəğməkarların fəaliyyəti ilə sıx bağlı olub. R.M.Pidal kimi tədqiqatçılar romansı xalq yaddaşının, onun musiqisinin və epik formasının sintezi kimi ifadə edir (Pidal, 1962).

Romansın yayılma səbəbi Pireney yarımadasında multikulturallığın: xristian, müsəlman və yəhudi ənənələrinin qarşılıqlı təsiri ilə bağlıdır (Armistead, 1979).

Türk dastanları aşuqlar tərəfindən musiqi, poeziya və təsviri improvizasiyanı özündə cəmləşdirən lirik-epik mahiyyət daşıyan bədii narrativdir. N.Şahmuradovanın tədqiqatında dastanlar tək bədii yox, həmçinin, ictimai-mənəvi alət kimi istifadə edildiyi qeyd edilir. (Şahmuradova, 2021).

Hər iki janr müqayisə edildiyində görürük ki, onlar çoxsaylı etnik əlaqələrin təsiri altında formalaşır; sosial-tarixi transfor-

masiyanı əks etdirir; kollektiv yaddaşın və mənəvi-əxlaqi normaların saxlanılması mexanizmi funksiyasını daşıyır.

Bu janrlarda əks olunan mövzulara gəldikdə, romanslarda Rekonkista dövründən hadisələr, döyüşlər, cəngavərlik motivləri, məhəbbət poeziyası, dastanlarda isə qəhrəmanlıq (Koroğlu), məhəbbət (Aşıq Qərib) süjetləri, xalqa, millətə xidmət, şərlə mübarizə kimi motivlər daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir.

Bütün bunlarla yanaşı, romans və dastanların danılmaz böyük oxşarlığını hər iki janrın musiqiçilik və ifaçılıq ənənələrində görürük. Jonqlyorlar (xuqlar) romansı simli alətdə ifaları ilə müşayiət edirdi. Burada musiqi dəyişkən xarakter daşıyırdı və regional ənənədən asılı olurdu. Dastanlar isə şair, ifaçı və rəvayətçi funksiyalarını özündə birləşdirən aşıqlar tərəfindən söylənilirdi (Berdikhanova, 2023). İspan romansı və türk dastanının müqayisəsi onu deməyə əsas verir ki, xalqın tarixi-mədəni mühitindən irəli gələn spesifik şifahi poeziyanın strukturu yüksək poetik, musiqi və sosial-ideoloji əhəmiyyətə malik olmaqla, müasir ədəbiyyat və milli kimlik məsələlərində öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat

1. Armistead, S.G. (1979). *The Judeo-Spanish Ballad*. Garland Publishing.
2. Berdikhanova, Ş.N. (2023). O poeticheskoy osnove dastanov. *European Journal of Arts*, (1), 46–51.
3. Pidal, M.R. (1962). *Romancero Hispánico*. Espasa-Calpe.
4. Şahmuradova, N. (2021). Azərbaycan dastanları və musiqi-poetik ənənələr. *Central Asian Journal of Art Studies*, 6(3).

Rövşanə Mədətova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-0467-6396>

medatova.@gmail.com

Azərbaycanda fortepiano ifaçılıq sənətinin bəstəkar yaradıcılığında rolu

Açar sözlər: ifaçı, musiqi, fortepiano, bəstəkar, konsert, janr, milli

Keywords: performer, music, piano, composer, concert, genre, national

Azərbaycanda milli fortepiano ifaçılıq sənəti ilk əvvəl klassik Avropa bəstəkarlarının bu alət üçün yazdığı əsərlər külliyyatından istifadə olunması nəticəsində özünəməxsus inkişaf istiqamətini götürmüşdür. Bu sənətin təkamülü bəstəkar yaradıcılığında fortepiano musiqisinin əhəmiyyətini böyütmüş və ifaçı repertuarını zənginləşdirmək məqsədi ilə fortepiano aləti üçün əsər yazmaq zəruriyyəti ortaya çıxmışdır. Bu mühüm əhəmiyyətli yaradıcılıq prosesi olub, XX əsrin ilk 30-40-cı illərindən etibarən ifaçılıq sənətinin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Bütün bunların nəticəsində, XX əsrin 60-90-cı illərində ifaçılıq sənəti peşəkar yaradıcılıq sahəsi kimi özünü təsdiq etmiş, Azərbaycan ifaçıları sadəcə keçmiş SSRİ-nin deyil, bir çox Avropa ölkələrinin konsert məkanlarında öz istedad və qabiliyyətlərini nümayiş etdirmək imkanı qazanmışlar. Təbii ki, bu dövrdə musiqi təhsili sahəsində aparılan islahat xarakterli işlər ifaçılıq sənətinin də inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası və onun professor-müəllim heyəti peşəkar ifaçıların yetişdirilməsi sahəsində öz fəaliyyətini məqsədyönlü şəkildə davam etməkdə idi. Xüsusilə

də, M.Brenner, K.Səfərəliyeva, A.C.Baron, T.V.Sedankina, L.B.Umanskayanın bu sahədə fəaliyyəti, şübhəsiz, daha əhəmiyyətli idi. A.C.Baron, T.V.Sedankina, L.B.Umanskaya xüsusi dəvət ilə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının fortepiano kafedrasında müəllim kimi fəaliyyət göstərmişlər. 70-ci illərdə fortepiano kafedrasına peşəkar fortepiano ifaçısı olmaqla yanaşı, vokal sənətində də özünü təsdiq etmiş Rauf Atakişiyev rəhbərlik etməyə başlamışdır. Bu zaman kafedranın professor-müəllim heyətinə M.R.Brenner, N.İ.Usubova, E.X.Nəzirova, A.A.Zülfüqarova, C.X.Muradova, Y.A.Xəlilov, Z.A.Adıgözəlzadə, A.F.Vəkilova, O.Abbasquliyev, T.Qasımova, S.Qasımova, A.X.Mirzəyeva kimi istedadlı pedaqoqlar daxil idi.

Milli fortepiano ifaçılıq sənətinin parlaq simalarından olan Z.Adıgözəlzadə müxtəlif bəstəkarların rəngarəng xarakterli əsərlərinin mahir ifaçılarından biri idi. Tez-tez ayrı-ayrı konsert proqramlarında görünən Z.Adıgözəlzadə Avropa ilə yanaşı milli bəstəkarların da əsərlərinin daxil olduğu maraqlı repertuarla çıxış edirdi. Bu bəstəkarlar arasında C.Hacıyev, F.Əmirov, A.Əlizadə, S.İbrahimova, Q.Qarayev kimi görkəmli sənətkarlar var.

Z.Adıgözəlzadə pedaqoji fəaliyyətdə ustad sənətkarların təcrübələrinə əsaslanır, lakin bu zaman fərdi ifaçılıq imkanlarını da tələbələrə mənimsədirdi. Onu bəstəkar üslubunun fortepiano əsərlərində ifadəsi problemi yaxından maraqlandırır. Bununla əlaqədardır ki, Z.Adıgözəlzadə bir sıra metodiki işlərin müəllifi olmuşdur. Onun “F.Əmirovun fortepiano əsərləri toplusunun melodik təhlili”, “F.Əmirovun fortepiano əsərləri” adlı tədqiqat işləri milli ifaçılıq sənətində F.Əmirovun fortepiano musiqisinin interpretasiya xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində əhəmiyyətli vəsaitlərdir.

XX əsrin 60-cı illərindən sonra milli ifaçılıq sənətinin nümayəndələri dünya və Azərbaycan bəstəkarlarının müxtəlif fortepiano əsərlərini ən yüksək bədii zövqlə ifa etməyə davam edirdilər. Belə ifaçılardan biri T.Mahmudova daha çox fortepiano musiqisi janrında yazılmış kiçik həcmli əsərlərə üstünlük verir, bu zaman janra xas bütün incəlikləri, intonasiya zənginliklərini öz interpretasiyasında təcəssüm etdirməyi bacarırdı. O, bu repertuarla geniş konsert proqramı ilə çıxış etmişdir. Bu konsertlərdə ifaçının müxtəlif həcmə malik əsərlərdə özünü yüksək səviyyədə ifadə etmək imkanları üzə çıxmışdır. Bu haqda T.Seyidov deyir: “Özünün ifaçılıq fəaliyyətində T.Mahmudova miniatürlərə meyl göstərir. Bu mənada, ifaçının əvvəldən sona qədər vals janrına – Brams dövrünün demokratik musiqisi ilə bağlı olan valslardan başlayaraq, Şopen musiqisindən romantiklərə doğru, Listdən fransız impressionistləri Ravel və Debüssinin valslarına, sonra isə Sibelius, Raxmaninov, Prokofyev, Q.Qarayev valslarına həsr etdiyi 1973-cü ildəki çıxışı səciyyəvi olmuşdur” (Seyidov, 2016, s. 206).

XX əsr Avropa bəstəkarlarının yaradıcılığında atonal sistem, dodekafoniya texnikasından istifadə olunması ifaçılıq sənətinə də təsir edirdi. Bu, Azərbaycanda da bəstəkar yaradıcılığı və ifaçılıq sənətindən yan keçməmişdir. Müasir dövr bəstəkarları tersiyadan əlavə, sekundalara əsaslanan akkordlar, klasterlər qrupunu harmonik müşayiətdə əsas vasitə kimi təqdim edirdilər. Bu klassik ənənələrə uyğun olmasa da, müasir dövr bəstəkarların yaradıcılığında geniş yer verilən akkord sistemini formalaşdırır və bu kimi yenilikçi cəhətlərə bir çox bəstəkarın əsərində rast gəlmək mümkündür. Yeni təmayüllər ifaçılıqda da yeni texniki imkanları yetişdirirdi. Lakin ilk başda ifaçılıq sənətində ənənəvi üslub xüsusiyyətləri dərindən mənimsənilir, daha sonra onun təməl prinsipləri əsasında yeni nailiyyətlər öz

forma cəhətlərini qururdu. Bu, ifaçılıq texnikasında sağlam zəmini təmin edib, peşəkar ifaçılıq üslublarının daha kamil xarakter almağını təmin edirdi. XX əsrdə ifaçı-pedaqoqlar klassik bəstəkarların fortepiano əsərlərini pedaqoji əsas kimi götürür, bu əsərlər ifaçılıqda dərin ifadəliyin, yüksək texniki imkanların formalaşdırılmasında mühüm vəsaitlər hesab edilirdi. Bu baxımdan İ.S.Bax, İ.Haydn, V.A.Motsart, L.V.Bethoven, F.Şopen, R.Şuman, S.Raxmaninov və başqa bəstəkarların fortepiano musiqisi sahəsində yazdığı müxtəlif janrlı əsərlər öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayırdı. Bununla yanaşı, XX əsrin dahi bəstəkarlarının yaradıcılığında, fortepiano üçün əsərlərdə mövcud yeni ifadə imkanları ifadə yeni nailiyyətlərin meydana gəlməsi prosesinə güclü təsir göstərirdi. Xüsusilə rus bəstəkarları S.Prokofyev, İ.Stravinskinin fərdi üslub xüsusiyyətlərinin daşıyıcısı olan əsərlərinə müraciət olunması ifaçılıq sənətində də yeni təmayüllərin formalaşması ilə nəticələnirdi. Bu, Azərbaycanda Q.Qarayev və onun davamçılarının musiqili təfsirlərində mövcud olan yeni texniki vasitələr və onların ifaçılıq sənətinə təsiri imkanlarını da genişləndirirdi. Daha sonra bəstəkarlardan F.Qarayev, R.Həsənovanın əsərlərdə klasterlərdən olduqca çox faydalanması, fortepiano korpusu və simlərindən alət kimi istifadə olunması ifaçılıq sənətində də yeni yaradıcılıq nailiyyəti kimi qəbul edilməyə başladı.

Nigar Hagverdiyeva
Azerbaijan University of Languages
<https://orcid.org/0000-0002-6320-7434>
hagverdiyeva_nm@yahoo.com

The Advanced Education Associated with the New Era of AI Civilization

Keywords: *AI civilization, machine-chatbot, artificial intelligence, distant education, intercultural competence*

Açar sözlər: *Sİ sivilizasiyası, maşın-çatbot, süni-intellekt, məsafədən təhsil, mədəniyyətlərarası səriştə*

The rapid development of the English language in the field of science and technology in the last fifty years has focused the attention of researchers and specialists working in the field of English for Special Purposes on science and technology in terms of the development of the English language. If we carefully consider these areas, we will indeed notice that quite a lot of words and expressions, as well as new terms, have been created in English. These extremely numerous words and phrases appear in the expression or explanation of equipment, tools, or scientific and technological processes. The point is that the ordinary household words and expressions that we know and use daily in English are not appropriate to use in terms of scientific and technological expression, and do not allow us to explain and name certain scientific and technological processes and equipment. On the contrary, there is a group of words and expressions in the English language that are relevant only in the fields of science and technology; their use in everyday life and in everyday speech expressions is inappropriate or not required at all.

However, the language emerged in AI programmes differs greatly from human language. AI presents a new, very formal style of language, the language of machine-robot, machine-chatbot, and it concerns not only English but also all other languages. It is apparently seen in any questionnaire on a number of app programs talking to us and presenting any kind of information we need. So, it is clear that the style of language on AI programmes is the language of machine not human.

English for Science and Technology (EST), sometimes referred to as English for special purposes (ESP), has the following concepts. English language that is used in the field of specific science and technology; in language teaching; in research methods in applied linguistics; language for academic purposes; language for special purposes, such as in computing teaching.

It is not always easier to identify some specific words used in various spheres, but specialists need to use specific terms to determine the items in their specialty. For example, transmitters, Maxwell's rainbow, x-ray, radiations, wavelength, density, kinematics, acceleration, velocity, free-fall acceleration, software, chipset, expansion slots, USB port, Digital Visual Interface – DVI, Mini-jacks audio ports, ROM, Network, and most other certain terms are used for ESP (Trimble, 1985, p. 14).

Of course, the development of science is closely related to the processes taking place in nowadays society, and in this regard, the development of any field of science does not remain unaffected by the development of language, as it affects many fields. The development of both scientific fields and technological processes leads to the development, enrichment, and even renewal of the language.

The 21st century is characterized by the continuous and rapid development of science and technology, the progress of new

technologies, robots, scientific and practical innovations, information and communication technologies, and has entered history as the information age, the age of the development of science and education in a broader sense. The development of science, education, and the English language as a whole ensures the reconstruction of society throughout the world.

In the first decade and the last decade of the 21st century, the fields of information and communication technologies became noticeable and significantly influenced the development of the English language and society as a whole. Their sphere of influence includes institutions of civil society, economic and social fields, science and education, culture, and the way of life of people thoroughly. Many developed and developing countries are benefiting from the favour of information and communication technologies. The current rapid development of information technology leaves no doubt that it plays an important role in the future of humanity.

The most important factor in human development is technological science, education through innovation, and artificial intelligence in the contemporary world. The use of modern technologies, including information and communication technologies, for the transfer of knowledge and information is considered one of the main conditions of development at the global level.

References

1. Trimble, L. (1985). *English for Science and Technology*. Cambridge University Press.

Niyaz İsmayılov
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-1879-8583>
ismaylmurselov355@gmail.com

V. Adıgözəlovun vətən taleyi mövzusuna müraciəti

***Açar sözlər:** Azərbaycan, bəstəkar, oratoriya, rekviyem, vətənpərvərlik*

***Keywords:** Azerbaijan, composer, oratorio, requiem, patriotism*

Vasif Adıgözəlov 1935-ci il iyul ayının 28-də Bakıda, unudulmaz xanəndə Zülfü Adıgözəlovun ocağında dünyaya göz açmış, tarın, kamançanın səsi, atasının zümzüməsi altında boy atmışdır. Bu zümzümələr gələcək sənətkarın ruhuna hoparaq onda xalq musiqisinə məhəbbət aşılamışdır. Ömrünün ilk çağlarından musiqi aləminə düşüb, dərk etdiyi ilk avazlar, melodiyalar varlığına hopmuşdu. Bunun üçün də Vasif Adıgözəlovun yazdığı hər bir əsər xalqın yaddaşında qalmışdır. Xalq musiqisi mühitində tərbiyə olunması onun yaradıcılığının milli zəmində formalaşmasına bilavasitə təsir göstərmişdir. Milli mədəniyyətimizin inkişafında öz yeri, öz dəsti-xətti olan, Üzeyir Hacıbəyli ənənələrini davam etdirən, Qara Qarayev məktəbinə sadıq qalan bəstəkarın əsərləri əsl milli köklər zəminində yaranmışdır. Xalq mahnıları, aşıq musiqisi və ələlxusus da muğama məhəbbət onun bir çox əsərlərində, o cümlədən vokal-simfonik əsərlərində dürüst və bariz surətdə əks etdirilmişdir. Bəlkə də buna görə Vasif Adıgözəlovun bir bəstəkar kimi uğurları ardıcıl olaraq birbirini əvəz edirdi. Düzgün qoyulmuş bünövrənin sanbalı, aldığı

mükəmməl təhsilin enerjisi, parlaq müəllimlərinin işığı Vasif Adıgözəlovu ömrü boyu müşayiət etmişdir.

Vasif Adıgözəlovun yaradıcılığı geniş, müraciət etdiyi mövzular isə rəngarəngdir. Bəstəkarın yaratdığı əsərlərin kataloquna nəzər saldıqda heyrətlənməyə bilmirsən. Vasif Adıgözəlov iki operanın – “Ölülər” və “Natəvan”, musiqili komediyanın – o cümlədən, “Nənəmin şahlıq quşu”, “Hacı Qara” (həmmüəllif R.Mustafayev), “Boşanaq, evlənərik”, “Aldın payını, çağır dayını” və s., həmçinin, “Odlar yurdu”, “Qarabağ şikəstəsi”, “Çanaqqala-1915”, “Qəm karvanı” oratoriyalarının, 3 simfoniyanın, “Segah” muğam-simfoniyanının, “Mərhlələr”, “Afrika mübarizə edir” və s. simfonik poemaların, 6 instrumental konsertin, bir çox kamera-instrumental əsərlərin, mahnı və romansların, dram tamaşalarına və kinofilmlərə yazılmış musiqilərin müəllifidir.

XX əsrin 80-ci illərində V.Adıgözəlov yeni ideya-estetik istiqamətlərdə, janrlarda intensiv axtarışlar aparır. Azərbaycanın tarixi taleyi ağır sınaqla üz-üzə gələndə Sovet İmperiyasının və onun totalitar ideologiyasının çökməsindən istifadə edən tarixi düşmənlər torpağımıza göz dikəndə böyük bəstəkar, əslən Qarabağımızdan olan V.Adıgözəlovun vətən taleyi mövzusunda müraciət edərək yaradıcılığı ilə bərabər, musiqimizdə də yeni bir mərhələ kimi qəbul edilə biləcək üç möhtəşəm oratoriya – “Qarabağ şikəstəsi” (1989), “Çanaqqala 1915” (1996), “Qəm karvanı” (1999) oratoriyalarını yaratdı. Bu yeni janr onun üslubunu ideya-emosional, bədii-fəlsəfi baxımdan daha da zənginləşdirdi. V.Adıgözəlov musiqisinin konseptuallığını, monumentalizmini, yeni səs diapazonunu, bədii-fəlsəfi üslub fərdiyyətini müəyyənləşdirən bu əsərləri ilə o artıq ehkamları dağıtmağa, ənənələri dəf etməyə və öz ənənələrini – Qərbdən asılı olmayan milli-bəşəri ənənələr yaratmağa nail oldu. Bunlar artıq sosializm realizmi bədii metodunun çərçivəsində yara-

dılmış əsərlər deyildi. Bu əsərlərdə ümumtürk epos təfəkkürü, yüksək vətən əxlaqı və milli-mənəvi özünüdərk ehtirası çağlayırdı. Həmin əsərlər bu gün üçün çox səciyyəvi və rəmzi mənə daşıyan, yüksək bədii keyfiyyətləri ilə seçilən monumental əsərlərdir və bu əsərlər çağdaş Azərbaycan musiqisinin tariximizdəki yerini, bədii-estetik dəyərini müəyyən edir.

V.Adıgözəlov Azərbaycan musiqi mədəniyyətimizin tarixində heç kəsə bənzəməyən, öz fərdi üslubu ilə seçilən, Şərq və Qərb musiqisinin imkanlarından, janr və formalarından bacarıqla istifadə edən qüdrətli sənətkar idi.

V.Adıgözəlovun musiqisində Azərbaycan xalqının milli qüruru öz əksini tapıb. Onun musiqisi də özü kimi qürurludur. Bu qürur millətə və vətənə sevgidən, dövlətçilik duyğusundan, əsl-nəcabətdən, yüksək ziyalılıqdan və əlbəttə ki, şəxsiyyətin arxasında istedadla bərabər dayanan özünə inamından irəli gəlir

“Odlar yurdu”oratoriyası həm də tərəvətli və dərin milli köklərdən gələn musiqi dilinin novatorluğu ilə qəlbə yatır. Əsərdə qeyri-adi gözəlliyə malik “Layla”nı, “Ana haqqında söz”ü ayrıca qeyd etmək istərdim. Həmin nömrələrdə bəstəkar olduqca səmimi, ismətli, mehriban və şairanə səslənən və Azərbaycan xalq musiqisi ilə sıx bağlı olan melodiya yaratmışdır. Hətta “Ana haqqında söz” Azərbaycan xalq musiqisinin qədim qatlarına əsaslanır: burada biz xalq ağılarının ifadəli və səciyyəvi intonasiyalarını eşidirik. Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığını, onun yenilməz mərdliyini və dönməz iradəsini vəsf edən “Odlar yurdu” oratoriyasının finalı bu gözəl və möhtəşəm əsərin kulminasiyasıdır. Final hissəsində oratoriyanın musiqi tematizminin ayrı-ayrı xüsusiyyətləri sintez şəklində verilmişdir

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev “Odlar yurdu” oratoriyasını yüksək qiymətləndirmişdir. Əsər respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Vasif Adıgözəlovun 80 illik

yubileyinin keçirilməsi haqqında” 2015-ci il 11 fevral tarixli Sərəncamında deyilir: “Vasif Adıgözəlov Azərbaycanın zəngin musiqi sənəti salnaməsinə yeni səhifələr yazmış şəxsiyyətlər-dəndir. Bəstəkarın xalq mahnıları və muğam ənənələri zəmi-nində dünya musiqisinin mühüm nailiyyətlərindən bəhrələnməklə ayrı-ayrı janrlarda meydana gətirdiyi çoxsaylı əsərlər Azərbaycan xalqının mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yer tutur.

Xalqımızın başına gələn müsibətlər, tariximizin acılı, nisgilli dövrü təkcə tarix kitablarında deyil, eyni zamanda sevimli bəstəkarımız Vasif Adıgözəlovun yaratdığı möhtəşəm oratoriyalardə musiqinin dili ilə yazıldı və keçmişimizdə nələr yaşadı-ğımızı bu günümüzə, gələcəyimizə çatdırmaq üçün əbədiyyət yolunda səfərə çıxdı. Bir sözlə, bu oratoriyalar təkcə mədəni irsimiz deyil, həm də tariximizdir. Vasif Adıgözəlovun musiqisi bu gün də insanlara vətənpərvərlik, sevinc, inam, sevgi duyğuları bəxş edir. Haqq dünyasına qovuşmuş bu unudulmaz bəstəkar cismən aramızda olmasa da, onun böyük məharət və ustalıqla yaratdığı əsərlər daim xalqımızın qəlbində yaşayacaqdır.

Khuraman Mirzayeva

Azerbaijan University of Languages

PhD student

<https://orcid.org/0000-0002-0021-5453>

xuraman.mirzeyeva@adu.edu.az

Trajectory-Based Approaches to Spatial Adpositions in English

Keywords: *spatial adpositions, trajectory-based, cognitive linguistics, prepositions, dynamic relations, landmark*

Açar sözlər: *məkan bildirən əlavələr, trayektoriya əsaslı, koqnitiv dilçilik, sözlülər, dinamik əlaqələr, istiqamət*

Spatial adpositions such as *in*, *on*, *over*, and *through* are among the most cognitively grounded grammatical elements in English. They encode relationships between entities in space, reflecting human perception and conceptualization of movement and location. A trajectory-based approach – rooted in cognitive linguistics – analyzes these adpositions as representing dynamic relations between a moving figure (trajector) and a reference object (landmark) (Langacker, 1987; Talmy, 2000). This perspective contrasts with static, formalist descriptions, emphasizing how speakers mentally simulate motion and perspective when using spatial terms. Understanding these dynamics is crucial for explaining linguistic variation, metaphorical extensions, and second-language acquisition.

Cognitive linguists such as Leonard Talmy (2000) proposed that motion and spatial relations in language derive from general cognitive mechanisms. His motion event framework identifies key components: *figure*, *ground*, *path*, *motion*, and *manner*. English adpositions specify the path component, situating the

figure's movement relative to the ground (Talmy, 2000). Similarly, Langacker (1987, 2008) introduced the trajectory-landmark model, where spatial meaning emerges from the dynamic interaction between these entities within a conceptual scene.

Tyler and Evans (2003) extended this model to English prepositions, showing how *over*, for instance, denotes a vertical trajectory crossing above a landmark, which can metaphorically extend to abstract uses such as “control over someone.” Their Principled Polysemy Model suggests that prepositional meanings form semantic networks rooted in embodied spatial experience.

Luraghi (2012), examining spatial markers in Greek, demonstrated cross-linguistic parallels—adpositions originally encoded path-based trajectories before expanding to metaphorical and grammaticalized uses. Studies by Kreitzer (1997) and Boers (1996) similarly emphasize that spatial adpositions derive their structure from image schemas such as *SOURCE-PATH-GOAL* and *CONTAINER*, reflecting universal embodied cognition. From a trajectory-based standpoint, English prepositions organize spatial meaning through dynamic patterns of movement and containment. For example:

- Across encodes a trajectory crossing a surface from one boundary to another.
- Through expresses movement along an internal path within a bounded space.
- Into marks transition from exterior to interior, capturing the goal stage of motion.
- Out of reverses this path, emphasizing exit from a bounded region.

These patterns show that English adpositions are not mere relational markers but conceptualizations of motion paths (Tyler

& Evans, 2003). The cognitive motivation behind such patterns explains their metaphorical uses: “through difficulties” (path schema) or “in love” (containment schema). Trajectory theory thus links *spatial cognition, conceptual metaphor, and grammatical structure*.

Pedagogically, this framework enhances the teaching of English prepositions, which often perplex second-language learners. By emphasizing the conceptual imagery underlying each adposition rather than memorized rules, instructors can promote intuitive understanding (Boers, 1996). Furthermore, in computational linguistics and semantic modeling, trajectory-based analyses contribute to spatial reasoning and robotic navigation systems that interpret linguistic instructions grounded in embodied space.

In conclusion, trajectory-based approaches to spatial adpositions provide a cognitively realistic and cross-linguistically validated account of how humans conceptualize space in language. Rather than treating prepositions as arbitrary, this perspective situates them within a motion-based semantic network reflecting human perceptual experience. The integration of Talmy’s motion schema, Langacker’s trajector-landmark dynamics, and Tyler and Evans’s principled polysemy model offers a unified explanation of spatial and metaphorical meaning in English. Future research may explore computational applications and cross-linguistic typologies of trajectory representation.

References

1. Boers, F. (1996). *Spatial Prepositions and Metaphor: A Cognitive Semantic Journey Along the Up-Down and Front-Back Dimensions*. Gunter Narr Verlag.
2. Kreitzer, A. (1997). Multiple levels of schematization: A study in the conceptualization of space. *Cognitive Linguistics*, 8(4), 291-325.
<https://doi.org/10.1515/cogl.1997.8.4.291>
3. Langacker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press.
4. Langacker, R.W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
5. Luraghi, S. (2012). The Spatial Meaning of *διὰ* with the Accusative in Homeric Greek. *Mnemosyne*, 65(3), 357-372.
<https://doi.org/10.1163/156852512X630602>
6. Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics* (Vol. 1–2). MIT Press.
7. Tyler, A., Evans, V. (2003). *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge University Press.
8. Vandeloise, C. (1991). *Spatial Prepositions: A Case Study from French*. University of Chicago Press.

Qısxanim Allahverdiyeva

Bakı Slavyan Universiteti

<https://orcid.org/0009-0002-0855-7607>

a.qısxanim.92@mail.ru

Qərbi Azərbaycanın Meğri şivələrində tayfa adları

***Açar sözlər:** Meğri şivələri, tayfa adları, dialektologiya, etnolinqvistika, onomastika, leksik sistem, Azərbaycan dili, xalq yaddaşı, qədim türk irsi*

***Keywords:** Meghri dialects, tribal names, dialectology, ethnolinguistics, onomastics, lexical system, Azerbaijani language, folk memory, ancient Turkic heritage*

Qərbi Azərbaycan ərazisində formalaşmış şivələr, xüsusilə Meğri bölgəsinin danışıq sistemi, öz arxaik xüsusiyyətləri və etnolinqvistik dəyərləri ilə fərqlənir. Meğridə işlənən tayfa adları həmin bölgənin qədim etnik strukturunu, tayfa münasibətlərini və dilin tarixi inkişaf mərhələlərini öyrənmək üçün mühüm material verir. Tayfa adlarının şivədə leksik element kimi yaşaması xalq yaddaşının və dil yaddaşının vəhdətini nümayiş etdirir.

“Meğri şivələrində qədim ənənələrlə əlaqədar olaraq ən çox tayfa, uşaq, basalaq, bəzən də ocaq sözləri işlənir. Bundan başqa, tayfa üzvlərinin ölüb getmiş ulu babalarının adlarının sonuna münasib şəkilçilər (-lı, -li, -lu; -nı, -ni; -dı, -di; -n, -ri) artırılması ilə bir sıra tayfa adları yaranmış, bəzən tayfalar sənət sahələri və dini rütbə ilə fərqləndirilmişdir” (Əliyev, 2015, s. 256).

Meğri şivələrində tayfa adları etnonim, antroponim və toponimik mənşəlidir. Ə.Əhmədlinin qeyd etdiyi Allahqululu, Qənili, Dərzili kimi adlar həm tayfa, həm də yer adı kimi işlənir

(Əliyev, 2015). Bayat, Kəngərli, Qarapapaq, Cəfərli, Şahsevən kimi adlar sosial və etnik kimliyi ifadə edir.

Şahsevən Meğrinin ən böyük tayfa birliyi olub XVI əsrdə Şah İsmayıl tərəfindən yaradılıb. Əsas alt qolları: Polatlu (ən böyük), Qeybəlli, Damirçilu (dəmirçilik), Qojobəyli, Alarlu, Beydili, Arabanlı (ticarət), İsalu, Təklə, Həsənbəylidir.

Qarapapaq (Tərəkəmə) tayfası da Meğri və ətraf bölgələrdə geniş yayılmış köçəri türk tayfasıdır. Adları türk dillərində “qara başlıq” mənasını daşıyır ki, bu da onların geyim xüsusiyyətinə işarədir.

Əfşar tayfası 24 oğuz tayfasından biri olaraq Azərbaycanda, o cümlədən Meğri bölgəsində də yaşamışlar. Səfəvi dövlətinin yaranmasında mühüm rol oynamışlar.

Qədim türk tayfalarından olan qacarlar XVIII əsrdə İranda hakimiyyətə gəlmişlər. Meğri bölgəsi onların yayılma arealına daxil olmuşdur.

Tayfa adlarının bir çoxu Oğuz tayfa ittifaqları ilə bağlı olub, dil sistemində qədim türk leksikasının izlərini daşıyır. Məsələn, “Bayat” sözü qədim türk dillərində “bolluq, firavanlıq” mənasında işlənmiş, zamanla tayfa adlandırılmasına çevrilmişdir. “Şahsevən” etnonimi isə semantik baxımdan ideoloji və mədəni konnotasiyaya malik olub, “şaha sadıq olanlar” anlamında formalaşmışdır.

Əhmədli və Cəfərli Azərbaycanın qədim oğuz-türk tayfalarından olub, tarixən Qarabağ və bitişik ərazilərdə yaşamışlar. Meğri şivələrində bu adlar həm antroponim, həm də toponim kimi qorunur. Sözlərdəki -li şəkilçisi mənsubiyyət bildirir (“Cəfərə mənsub”, “Əhmədə mənsub”). Bu tayfa adları bu gün də kənd, məhəllə adları və soyadlar şəklində işlənir.

Meğri şivələrində tayfa adlarının öyrənilməsi Azərbaycan dialektologiyası üçün həm etnolinqvistik, həm də tarixi-onomastik baxımdan dəyərlidir. Bu adlar bölgənin qədim tayfa

sistemi, sosial quruluşu və dil inkişafı barədə məlumat verir. Meğridə geniş yayılmış Şahsevən, Qarapapaq, Bayat, Əfşar, Qacar, Əhmədli, Cəfərli, Kəngərli kimi tayfa adları həm etnonim, həm antroponim, həm də toponim funksiyasında işlənir (Bayramov, 2000; Bədəlova, 2011). Bu adların əksəriyyəti Oğuz-türk mənşəli olub, qədim türk leksikasının izlərini daşıyır.

Tayfa adlarının şivədə qorunub saxlanması xalq yaddaşının davamlılığını və Azərbaycan dilinin dialekt zənginliyini təsdiq edən mühüm etnolinqvistik faktdır. Bu adların leksik-semantik tədqiqi bölgənin tarixi, sosial quruluşu və dil inkişafı haqqında əhəmiyyətli məlumat verir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, İ. (2000). *Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tərkibində işlənən söz və coğrafi terminlər lüğəti*. Elm.
2. Bədəlova, A. (2011). *Qərbi Azərbaycan şivələri lüğəti*. Elm və Təhsil.
3. Əliyev, Ə. (2015). *Meğri şivələri*. Elm və Təhsil.

Gülnara Hacıyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-1447-9159>
g.h.hajiyeva@gmail.com

Dillərin yox olmaq təhlükəsi və ana dilimizi qorumaq borcu

***Açar sözlər:** qloballaşma, XXI əsr, dil ölümü, YUNESKO, ana dili, dil siyasəti*

***Keywords:** globalization, 21st century, language death, UNESCO, mother tongue, language policy*

Yaşadığımız dövr xalqların, dövlətlərin, ölkələrin bir-biri ilə inteqrasiyası dövrüdür. Bu da müasir insanın qarşısında dil öyrənmək kimi vacib məsələ qoyur. Bircə beynəlxalq dili öyrənməklə saysız-hesabsız kitablardan, elektron resurslardan faydalanmaq mümkündür. Buna baxmayaraq, yaddan çıxarmaq olmaz ki, hər bir kəsin qarşısında ana dilini qorumaq kimi bir borc da var. Xalqı xalq edən, onun mövcud olmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri onun dilidir. İnsan cəmiyyətinin mədəni varlığının ən mühüm daşıyıcısı olan dil eyni bir dildə danışan insan toplumunu sanki bir bayraq kimi öz ətrafında birləşdirir, bu toplumda eyni icmaya, eyni ailəyə məxsusluq, məhrəmlilik, doğmalığ, həmrəylik duyğusu yaradır. Dil təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin, tarixi təcrübənin və mənəvi dəyərlərin təəssümüdür. O, özündə yalnız leksik sistemi deyil, həm də xalqın mədəniyyətini, tarixini, düşüncə tərzini və dünyagörüşünü, mədəni dühasını, kollektiv yaddaşını daşıyır. Məhz dilin sayəsində toplumun özünəməxsusluğu, mədəniyyəti və adət-ənənələri sərgilənə və nəsil-dən-nəsilə ötürülə bilir. Təəssüf ki, müasir dövrdə dillərin mövcudluğu ciddi təhlükə

altına düşmüşdür. Tarixən mövcud olmuş bu fakt hazırkı qloballaşma, texnoloji inkişaf və sosial-iqtisadi dəyişikliklər nəticəsində sürətlə yayılmaqdadır. Beynəlxalq aləmdə dillər bir-birinin ardınca tarixdən silinməkdədir. Bu da o deməkdir ki, bəşəriyyətin özünəməxsusluğu, onun zəngin irsi və idrak müxtəlif-liyi tükənməyə başlayır. Çünki dilin yox olması, sadəcə bir ünsiyyət vasitəsinin itirilməsi deyil, bütöv bir mədəniyyətin, dünyagörüşünün və həyat tərzinin silinməsidir, bir “mədəni ekosistemin” pozulması, insan sivilizasiyasının mənəvi sərvətlərinin bir hissəsinin itirilməsidir. Hazırda planetdə minlərlə dildə danışılsa da, yalnız iyirmiyə yaxın dil üstünlük təşkil edir. Üç milyardan çox insan ana dili olaraq mandarin, ispan, ingilis, hind, ərəb, portuqal, benqal, rus, yapon, yava, alman, vu, koreya, fransız, teluqu, marathi, türk, tamil, vyetnam və urdu dillərində danışır. Yer kürəsindəki dillərin böyük əksəriyyəti (95%) isə, əslində, dünya əhalisinin yalnız kiçik bir hissəsi (5%) tərəfindən danışılır. Çox vaxt yox olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə olan dillər yalnız şifahi ənənəyə malik olan dillərdir. Azsayılı xalqların dillərinin sürətlə təhlükə altına düşməsi və məhv olması dilçilər və antropoloqlar arasında, eləcə də qloballaşan mədəniyyətdə mədəni kimlik məsələləri ilə maraqlanan şəxslər arasında narahatlıq doğurur. “Dil ölümü” və ya “dil assimilyasiyası” adlanan bu hal dilçilik elminin, antropologiyanın, həmçinin, mədəni siyasətin əsas tədqiqat sahələrindən birinə çevrilmişdir. 1992-ci ildə Kanadada keçirilən Beynəlxalq Dilçilik Konqresində iştirak edən dil mütəxəssisləri bununla bağlı bəyanat vermiş, dillərin qorunmasına dəstək verməsi üçün YUNESKO-ya çağırış etmişdilər. Həmin çağırışa cavab olaraq 1993-cü ilin noyabrında keçirilən sessiyasında YUNESKO-nun Baş Assambleyası “Nəsli kəsilməkdə olan Dillərin Qırmızı Kitabı” da daxil olmaqla “Nəsli kəsilməkdə olan Dillər Layihəsini” qəbul edib. Təşkilatın 2009-cu ildə təqdim edilən

“Təhlükədə olan Dünya Dilləri Atlası”nın elektron versiyasında yer alan məlumatlara əsasən, dünyada mövcud olan təxminən 6000 dildən 2500-dən çoxu təhlükə altındadır. Beynəlxalq Ana Dili Günü ərəfəsində təqdim edilən həmin sənəddə 2500 nəqli kəsilməkdə olan dil təhlükə dərəcəsinə görə səviyyələr üzrə təsnif edilir: *həssas, nəqli kəsilməkdə olan, ciddi təhlükə altında olan, kritik vəziyyətdə olan və yox olmaqda olan dillər (1950-ci ildən bəri)*. Bu təsnifat nəsillərarası ötürülmə, istifadə sahəsi və danışanların sayına əsaslanır.

Hesab olunur ki, hazırda Yer kürəsində danışılan 7000 dilin 50%-dən çoxu bir neçə nəsil dəyişdikcə yox olub gedəcək və 96% dildə isə dünya əhalisinin yalnız 4%-i danışacaqdır. XXI əsrin sonunadək dillərin 90 faizinin dominant dillərlə əvəzlənəcəyi ehtimal olunur. Sadalanan faktlar indi planetimizdə danışılan 5000-7000 dilin üçdə birinin və ya yarısının 2100-cü ildə artıq mövcud olmaya bilməyəcəyini söyləməyə əsas verir. Statistik məlumatlar da bu fərziyyənin gerçəkləşmək qorxusunun olmasından xəbər verir: çünki hər il dünyada 25 dil “ölüb gedir”, bu isə hər 15 gündə 1 dil deməkdir. Lakin təcrübə göstərir ki, uğurlu dövlət siyasəti aparıldıqda dilin yoxa çıxması tendensiyasının qarşısını almaq mümkündür; sistemli təhsil və ictimai dəstək dilin dirçəlişində əsas amildir. Yeni Zelandiyada, Norveçdə və Finlandiyada dillərin qorunmasına yönəlmiş dövlət siyasəti sayəsində bir neçə azsaylı xalqın dilini bərpa etmək mümkün olmuşdur.

Dillərin yox olması dəyişkən iqtisadi şəraitdə baş verir. Qloballaşma ənənəvi həyat tərzindən imtina edən, yeni gəlir mənbələri tapan və şəhərlərə köç edən insanlara iqtisadi, siyasi və sosial təzyiqlər yaradır. Həmin insanlar ənənəvi dillərində danışmağı dayandırmalı və uşaqları üçün iqtisadi və sosial mobillik təmin etməkdən ötrü yerli, adətən, daha dominant dillərə müraciət etməli olurlar. Azsaylı dillərin internetdə

istifadəsi, yazı resursları və proqram təminatı da məhduddur. Rəqəmsal mühitdə yalnız müəyyən dillər (əsasən ingilis və çin dilləri) texnoloji platformalarda geniş təmsil olunur. Ən acınacaqlısı budur ki, dil yalnız xarici təsirlər nəticəsində və ya obyektiv səbəbdən sıradan çıxmaq təhlükəsi ilə üzləşmir; buna daxili, subyektiv faktorlar da öz təsirini göstərir. Öz dilinə qarşı laqeyd münasibət, nəsilən-nəslə ötürülmənin zəifləməsi dilin sıradan çıxmaq təhlükəsini artırır. Dilin məktəbdə tədris olunmaması onun nəsilərarası ötürülməsini dayandırır və “dilin ölüm prosesini” sürətləndirir. Bu da təbiidir, əgər dilin daşıyıcısı yoxdursa, o, yavaş-yavaş, obrazlı desək, ölümə sürüklənir, onun məxsus olduğu xalqın gələcək mövcudluğu şübhə altına düşür. *Odur ki, övladlarımızın uşaq bağçalarında və məktəblərdə ana dilində təhsil alması çox vacib məsələdir. Ana dilimizin qorunması, bütün sahələrdə və cəmiyyətin bütün təbəqələrində onun istifadə edilərək yaşadılması hər birimizin üzərinə düşən böyük məsuliyyətdir. Ulu babalarımızdan bizə miras qalan bu misilsiz sərəvəti gələcək nəsillərə ötürmək mənəvi borcumuzdur.* Əgər dil daşıyıcıları öz milli varlıqlarının sübutu olan ana dilinə kosmopolit münasibətdədirlərsə, onu nəsilən-nəsilə ötürmürlərsə, dilin və deməli millətin gələcək varlığını təhlükəyə atırlar. Heç bir dilin daimiliyinə zəmanət verilməyib. Bu gün dünyanın bütün qitələrində geniş istifadə olunan dillərin daşıyıcıları da öz dillərinin yaşaması və inkişafı üçün əllərindən gələni edirlər.

Bəzi dövlətlərdə rəsmi dil siyasəti yerli xalqların dillərinə ikinci dərəcəli status verir, dominant dillərə görə yerli dillərin tədrisi məhdudlaşdırılır. Bu acı təcrübəni Azərbaycan xalqı Sovet İttifaqının tərkibində olarkən yaşayıb. İranda bu gün də 30 milyondan çox soydaşımız ana dilində təhsil almaq hüququndan məhrumdur. Azərbaycanda dil siyasəti Konstitusiya və “Dövlət dili haqqında Qanun”la tənzimlənir. Konstitusiyanın 45-ci maddəsində deyilir ki, “Hər kəsin ana dilindən

istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.” Lakin dilin qorunması yalnız filoloqların və dövlət qurumlarının işi deyil, bütün cəmiyyətin mənəvi məsuliyyətidir. Bir dil, yalnız onu danışan insanlar olduğu müddətdə canlıdır.

Fərman Əmirov

Qərbi Kaspi Universiteti

dissertant

<https://orcid.org/0000-0001-5470-5995>

farmanamirov@gmail.com

Yaxın Şərqdə su ehtiyatları uğrunda mübarizə: Türkiyə-Suriya münasibətləri kontekstində

***Açar sözlər:** Yaxın Şərq, Türkiyə, Suriya, su qıtlığı, su ehtiyatları, Dəclə, Fərat*

***Keywords:** Middle East, Türkiye, Syria, water shortage, water resources, Tigris, Euphrates*

Məlum olduğu kimi, müasir dünyada su ehtiyatlarının çatışmazlığı ən mühüm qlobal təhlükələr sırasında yer almaqdadır. Qlobal iqlimdəki köklü dəyişikliklər fonunda su çatışmazlığı təkcə sosial və humanitar fəlakətlərə deyil, həm də yerli və hətta regional miqyasda hərbi qarşıdurmalara səbəb ola biləcək ümumplanetar çağırış kimi görünür. Ümumdünya Su Şurasının məlumatına görə, bu əsrin ortalarına qədər dünya əhalisinin üçdə ikisi şirin su ehtiyatlarının müəyyən dərəcədə çatışmazlığı ilə üzləşəcəkdir. Ekspertlər proqnozlaşdırırlar ki, XXI əsrdə təbii ehtiyatların uğrunda mübarizə müxtəlif konfrontasiyalar doğuracaq ki, bunların da sırasında şirin su qaynaqları uğrunda savaqlar xüsusi önəm kəsb edəcək. Su qıtlığının xüsusi duyulduğu regionlardan biri də Yaxın Şərqdır. Bu, habelə su qaynaqları uğrunda gedən mübarizə probleminin tarixi-geopolitik kontekstdə öyrənilməsi onun mümkün perspektivlərini müəyyənləşdirmək, bütövlükdə regionun siyasi gələcəyi haqqında elmi mühakimələr yürütmək baxımından əhəmiyyətli

yətlidir. Yaxın Şərqi anlayışı geniş coğrafi arealı nəzərdə tutmaqla, bir çox ölkələri əhatə edir. Burada su çatışmazlığı daha çox aşağıdakı amillərlə bağlıdır: əhəlinin sürətli artımı, qlobal istiləşmə, irrasional kənd təsərrüfatı işləri, məcburi urbanizasiya, ətraf mühitə antropogen mənfi təsir. Köhnə texnologiyalar, xüsusən də kənd təsərrüfatında su ehtiyatlarından səmərəsiz istifadə və onların idarə olunması vəziyyəti daha da kəskinləşdirir. Bəzi ölkələrdə suvarma sisteminin və su təchizatı şəbəkələrinin səmərəsizliyi səbəbindən su itkiləri 60%-ə çatır. Yer kürəsi əhəlisinin 5%-nin yaşadığı Yaxın Şərqi dünyada su ehtiyatlarının sadəcə 0,9%-i cəmlənmişdir. Əhəlinin adambaşına düşən su həcmi durmadan aşağı düşməkdədir. Ümumi su yığılı hövzəsinin sahəsi 900 min kv.km olan Dəclə və Fərat çaylarının su ehtiyatları uğrunda Yaxın Şərqi bir neçə dövləti – Türkiyə, Suriya və İraq mübarizə aparır. Türkiyə daha əlverişli vəziyyətdədir; bu ölkə hər iki çayın mənbəyinə nəzarət edir: Fərat çayının illik axınının təxminən 90%-i, Dəclə çayının axınının isə 50%-ə qədəri Türkiyədə formalaşır. Bu ölkələr arasında on illərdən bəri davam edən su münaqişəsi hələ də öz həllini tapmamışdır, belə ki, hər bir tərəf sırf öz mənfəətlərini güdür və öz su potensialını birtərəfli qaydada artırmağa çalışır.

1970-ci illərdə Türkiyə Cənub-Şərqi Anadolunun inkişafı üzrə iddialı layihənin – Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) gerçəkləşdirilməsinə başladı. 1989-cu ildə GAP Bölgə Qalxınma İdarəsinin təşkili ilə daha düzənli biçim almış bu layihə çərçivəsində 23 bəndin və 19 su elektrik stansiyasının, habelə 1,7 milyon hektar torpağı suvarmağa imkan verən irriqasiya sistemlərinin tikintisi nəzərdə tutulmuşdu.

2005-ci ilə kimi layihə ilə əlaqədar nəhəng tikinti işlərinə 28 milyard dollar xərclənmişdi. Bu illər ərzində Fərat hövzəsində Karakaya, Atatürk, Birecik, Karkamış, Çamgazi, Hancağız və s., Dəclə hövzəsində isə Kralkızı, Dicle, Batman, İlisu və başqa bu

kimi elektrik stansiyaları və bəndləri inşa edilmişdi. Hal-hazırda sözügedən layihə üzrə inşa edilmiş elektrik stansiyalarında Türkiyədə hasil olunan elektrik enerjisinin təxminən 20%-i istehsal olunmaqdadır.

Təxminən həmin vaxtlarda Suriya da ərazisindəki çayların hidroenerji və suvarma potensialını mənimsəməyə imkan verən öz proqramlarının həyata keçirilməsinə başlamışdı. Qeyd etməliyə ki, Suriya ərazisinin 85%-ni səhralar və yarım səhralar təşkil edir. Fərat çayı ölkənin mərkəzindən İraqa doğru cənub-şərq istiqamətinə yönəlir. Dəclə çayı da İraqa doğru Suriya-Türkiyə sərhədinin kiçik bir hissəsindən axır. Bundan əlavə, cənub-qərb istiqamətində axan daha kiçik çaylar, habelə yeraltı sulu təbəqələrdə 4-5 milyard kubmetr su var. Suriya öz kənd təsərrüfatının su təminatı üçün ehtiyat yaratmaq məqsədilə Fərat üzərində As-Saura su bəndini və Əsəd su anbarını tikmişdir.

Suriyaya və İraqa daxil olan sulara nəzarət Türkiyəyə həmin ölkələrin siyasətinə təsir göstərmək alətləri vermişdir. Həmçinin, türk hökuməti əldə etdiyi 20 milyard dollar məbləğində əlavə kənd təsərrüfatı məhsullarını Avropa və Yaxın Şərq ölkələrinə sata biləcəyinə bel bağlayırdı. Bundan əlavə, Türkiyənin öz layihələrini başa çatdırmağı planlaşdırdığı 2025-ci ildə Suriya daha öncə aldığı suyun sadəcə 16% həcmi ala biləcəyi ehtimal olunur. Bu isə əhalisi hər 25 ildə 2 dəfə artan Suriyanın suvarılan torpaqları artırması əvəzinə azaldacağından xəbər verir.

1987-ci ildə Türkiyə və Suriya arasında Fərat çayının su ehtiyatlarından istifadəyə dair müvəqqəti saziş imzalandı (bu mövzuda daimi müqavilə bağlanacağı nəzərdə tutulsa da, bu, baş tutmadı). Əslində, bu saziş Türkiyənin mənafeələrinə cavab verirdi. Ələlxüsus da, 1989-cu ildə “Atatürk” su elektrik stansiyasının və bəndinin istifadəyə verilməsindən sonra Türkiyə Fərat çayının axarlarını daha əsaslı nəzarətə götürmək imkanı

əldə etmişdi. Ona görə də 1990-cı ilin yanvarında Türkiyə və Suriya arasında münasibətlər son dərəcədə gərginləşdi: Atatürk bəndinin su anbarını doldurmaq üçün 1 ay müddətinə Fərat çayının Suriyaya axarını dayandırmışdı. Hərçənd Türkiyə bu addımın müvəqqəti olduğunu və texniki zərurətdən irəli gəldiyini bəyan etsə də, onun əməlləri ərəb dünyasında Suriyanın və İraqın Fərat çayının sularından qəsdən məhrum etmək kimi yozulurdu.

XX əsrin 90-cı illərində Suriya Türkiyə əleyhinə PKK kartından yararlanmağa çalışaraq, kürd separatizminə hərtərəfli dəstək verirdi. Yalnız 1998-ci ildə Fərat çayının axarını bağlayacağına dair Türkiyənin təhdidlərindən sonra Suriya geriyyə addım atmaq məcburiyyətində qalmışdı. Həmin ilin oktyabrın 20-də imzalanmış Adana sazişi ilə münasibətlər normallaşmışdı. Belə bir vəziyyət 2011-ci ildə alovlanmış Suriya vətəndaş müharibəsinin başlanmasına kimi davam etmişdi. Türkiyə-Suriya yaxınlaşmasının zirvə nöqtəsi 2009-cu ildə yaşanmışdı. Həmin ilin dekabrında Türkiyə baş naziri R.T.Ərdoğanın Suriya səfəri gedişində iki ölkənin müxtəlif, o cümlədən su ehtiyatlarından birgə istifadəsi sahəsində mühüm sazişlər imzalanmışdır. Onların sırasında Suriyanın Asi çayı üzərində “Dostluq barajı” adlanan su bəndinin tikintisi haqqında saziş önəmli yer tuturdu. Suriyadakı vətəndaş müharibəsi gedişində su bəndləri və irriqasiya sistemləri güclü dağıntıya məruz qalmışdır. Bəşər Əsəd hökuməti bir çox su elektrik stansiyasına və bəndinə, o cümlədən Suriyanın ən böyük bəndi olan Tabka və Əsəd su anbarına nəzarəti itirmişdir. 2024-cü ilin oktyabrın 23-də Suriya prezidenti Bəşər Əsəd Məhəmməd Qazi əl-Cəlalinin başçılıq etdiyi yeni hökumətin formalaşdırılması haqqında fərman imzaladı. Bununla da sanki hakimiyyətin təhvilə və keçid hökuməti üçün ilk addım atıldı. Bir neçə gün sonra isə Suriyanın Qərbində “Təhrir əş-Şam” üsyana qalxdı və

hakimiyyət “Təhrir əş-Şam”a təhvil verildi. Türkiyə dövləti Suriyanın şimalında maraqlarını qorumaq üçün Colani hökuməti ilə əlaqələr qurdu. Suriyanın yeni rəhbəri Əbu Məhəmməd əl-Colaninin (Əhməd əl-Şara) Türkiyə və Azərbaycanca səfəri dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında yeni səhifə açdı.

Beləliklə, Suriya prezidenti Bəşər Əsədin 24, Əsəd ailəsinin isə 53 illik hakimiyyəti 2024-cü ilin dekabr ayının 8-də sona çatdı.

Yeganə İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-8467-1543>
yegane.isgandarova@adpu.edu.az

F.de Sössürün baxışları: dilçiliyə klassik yanaşmanın tənqidi və yeni nəzəri sistemin təməli

Açar sözlər: tənqid, sistem, yanaşma, nəzəri, təməl

Keywords: criticism, system, approach, theoretical, foundation

F.de Sössür dilçilik sahəsində əsaslı inqilab etmiş isveçrəli dilçidir. Onun ən mühüm əsəri olan “Ümumi Dilçilik Kursu” (Cours de linguistique générale) dilçiliyin nəzəri əsaslarını qoymuş və XX əsrin dilçilik tədqiqatlarına güclü təsir göstərmişdir. Kitab ilk dəfə 1916-cı ildə Sössürün tələbələri Çarlz Balli və Albert Seçeni tərəfindən onun mühazirə qeydləri əsasında çap edilmişdir. “Ümumi Dilçilik Kursu” kitabını yazmaqda onun əsas məqsədi dilin mahiyyətini və onu elmi baxımdan necə öyrənmək lazım olduğunu müəyyənləşdirmək idi. Sössür dilçiliyə klassik yanaşmanı tənqid edərək yeni bir nəzəri sistem irəli sürdü və dilin struktur elementlərdən ibarət olduğunu vurğuladı.

Sössür dil anlayışını iki əsas komponentə ayırdı: Dil – cəmiyyətdə mövcud olan və fərdlərin ünsiyyət qurmaq üçün istifadə etdiyi sistemdir. Dil sosial xarakter daşıyır və müəyyən qaydalardan ibarət normativ sistemdir. Nitq – fərdlərin dili konkret ünsiyyət prosesində tətbiq etməsidir. Nitq fərdi və dəyişkəndir. Sössürə görə dil sosial və sabit, nitq isə fərdi və dəyişkəndir. Elmi dilçilik yalnız dillə məşğul olmalıdır. Dilçilikdə sinxron və diaxron yanaşma da mövcuddur. Sinxron

dilçilik – dilin müəyyən bir dövrdə, yəni statik vəziyyətdə tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Diaxron dilçilik – dilin zaman keçdikcə keçirdiyi dəyişiklikləri araşdırır. Sössürə görə, dilin elmi tədqiqi ilk növbədə sinxron vəziyyətinə əsaslanmalıdır, çünki diaxron yanaşma daha çox tarixi xarakter daşıyır. Dilçilikdə Sössürün ən məşhur nəzəriyyəsi dil nişanı anlayışıdır. O, dil nişanını iki komponentdən ibarət bir vahid kimi təqdim edir: İfadə edən (signifiant) – sözün səs və ya yazılı forması. İfadə olunan (signifie) – həmin sözün yaratdığı məna. Bu iki komponent arasında əlaqə təsadüfi və konvensional (razılaşdırılmış) xarakter daşıyır.

Dilin sistemi və strukturu məsələlərinə gəldikdə isə Sössür dilin öz daxilində elementlərin qarşılıqlı əlaqələrindən ibarət olan bir sistem olduğunu vurğulayır. O, bu elementlərin yalnız sistem daxilindəki fərqlər vasitəsilə müəyyənləşdiyini bildirir. Sintaqmatik əlaqə – sözlərin cümlə daxilində bir-biri ilə əlaqəsini təsvir edir. Paradiqmatik əlaqə – eyni funksiyanı yerinə yetirə biləcək sözlər arasında seçmə əlaqəsini göstərir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, “Ümumi Dilçilik Kursu” əsəri struktur dilçiliyin əsasını qoymuş və dilçiliyə yeni elmi yanaşmanı inkişaf etdirmişdir. Bu yanaşma dilin ayrı-ayrı hissələrini deyil, onların sistem daxilindəki qarşılıqlı əlaqələrini öyrənməyə yönəlmişdir. Sössürün yanaşmasından sonra dilçilər və nəzəriyyəçilər yeni istiqamətlər inkişaf etdirmişlər: Strukturizm: Sössürün ideyaları dilin, cəmiyyətin və mədəniyyətin strukturunu öyrənən digər elmlərə də tətbiq edilmişdir (məsələn, Claude Levi-Straussun antropologiya sahəsindəki tədqiqatları).

Semiotika: Dil nişanı nəzəriyyəsi müasir semiotikanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Roland Barthes və Umberto Eko kimi alimlər bu nəzəriyyədən istifadə edərək nişanların mədəni və ictimai mənalarını tədqiq etmişlər. F. de Sössür

strukturist yanaşmanın əsasını qoydu. Dil nişanı və onun xüsusiyyətləri haqqında yeni bir nəzəriyyə irəli sürdü. Sinxron və diaxron tədqiqat arasındakı fərqi izah etdi və dilin sinxron vəziyyətdə öyrənilməsinin daha vacib olduğunu göstərdi. Dilin təkcə sözlərdən ibarət deyil, həm də bu sözlər arasındakı münasibətlərdən ibarət sistem olduğunu vurğuladı.

Sayad Quliyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-6363-2002>

quliyevasayad1@gmail.com

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin strateji təhlili və inkişaf istiqamətləri

***Açar sözlər:** təhsil strategiyası, inkişaf istiqamətləri, keyfiyyət göstəriciləri, kadr hazırlığı, resurs təminatı*

***Keywords:** education strategy, development directions, quality indicators, staff capacity*

Məktəbəqədər təhsil uşaqların şəxsiyyətinin formalaşması, idrakı və sosial inkişafı prosesində əhəmiyyətli mərhələ hesab edilir. Bu dövrdə əldə edilən bilik və bacarıqlar sonrakı təhsil pillələrinin səmərəliliyi ilə birbaşa özül təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil sistemində həyata keçirilmiş mühüm islahatlara baxmayaraq, sahənin möhkəm və zəif cəhətlərinin elmi-sistemli təhlili strateji inkişafı stimullaşdırmaq üçün zəruridir. Cari məqalənin əsas məqsədi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi, problemlərin identifikasiyası və gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Aparılmış müşahidələr nəticəsində məktəbəqədər təhsil müəssisələrində mövcud vəziyyətlə əlaqədar təhlil apararkən, müvafiq güclü tərəflər müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, sistemin möhkəm normativ-hüquqi bazası və dövlət tərəfindən institusional dəstəyin mövcudluğu, Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq çərçivəsində müasir pedaqoji yanaşmaların (məsələn, oyunəsaslı, layihəəsaslı öyrənmə) genişləndirilməsi,

valideynlərin məktəbəqədər təhsil xidmətlərinə olan marağının artması və sonda 2023-cü ildən başlayaraq, tətbiq olunan təhsil proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və monitorinq mexanizmlərinin uğurlu təşkili, regionlararası bərabərliyi təmin edəcək və inkişaf fərqlərini azaldacaq hədəfli layihələrin həyata keçirilməsi (İcma əsaslı təhsil və digər fərqli modellərin tətbiqi) və s. qeyd etmək olar.

Məktəbəqədər təhsil sahəsinin inkişaf etmiş tərəfləri ilə yanaşı, inkişafa ehtiyacı olan tərəfləri də mövcuddur. Belə ki, maliyyə resurslarının məhdudluğu və infrastrukturla bağlı problemlər, paytaxt və bölgələr arasında təhsil imkanlarında qeyri-bərabərliyin müşahidə edilməsi, tərbiyəçi müəllimlərin peşəkar inkişafı və ixtisasartırma imkanlarının məhdud olması, valideynlərin təhsil prosesinə fəal və kifayət səviyyədə cəlb edilməməsi.

Müəyyən edilmiş zəif tərəflərin aradan qaldırılması və güclü tərəflərin optimallaşdırılması məqsədilə aşağıdakı strateji təklifləri dəyərləndirmək daha uğurlu sistemin qurulmasına dəstək ola bilər. Təklif olaraq:

-Məktəbəqədər təhsilin maliyyələşməsinin artırılması və infrastruktur obyektlərinin modernləşdirilməsi;

-Pedaqoqlar üçün innovativ metodikalara əsaslanan mütəmadi ixtisasartırma kurslarının və təlimlərinin daha da artırılması;

-Tədris proqramlarının keyfiyyətinin yoxlanılması üçün səmərəli monitorinq və qiymətləndirmə mexanizmlərinin genişləndirilməsi;

-Valideynlərin maarifləndirilməsi və onların təhsil prosesinə fəal inteqrasiyasının təmin edilməsi.

Strateji təhlil Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin inkişafının uşaqların intellektual, sosial və emosional potensialının artırılmasına müsbət təsir göstərə bilər. Sistemin güclü

tərəflərinin qorunub saxlanması və zəif tərəflərin sistemli şəkildə korreksiya edilməsi gələcəkdə daha yüksək keyfiyyətli təhsil mühitinin formalaşmasına şərait yaradacaqdır. Bu proses nəticə etibarilə yalnız fərdi inkişafı deyil, həm də dövlətin ümumi sosial-iqtisadi tərəqqisini dəstəkləyən mühüm amil kimi çıxış edir.

Hüseyn Əliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-1441-2362>

huseyn022023@gmail.com

Heydər Əliyevin ideya-nəzəri irsində milli dil mənəvi dəyərlərin təşəkkülü və inkişaf amili kimi

***Açar sözlər:** Azərbaycan dili, dövlət dili, Heydər Əliyev, milli kimlik, dil siyasəti, mədəniyyət, ana dilinin qorunması, Azərbaycan Əlifbası və Dili Günü, İlham Əliyev, milli qürur*

***Keywords:** Azerbaijani language, state language, Heydar Aliyev, national identity, language policy, culture, protection of the mother tongue, Azerbaijani Alphabet and Language Day, Ilham Aliyev, national pride*

Hər bir xalqın tarixini, mədəniyyətini yaşadan və keçmiş ilə gələcək arasında mənəvi körpü quran əsas vasitə dildir. Azərbaycan dili xalqın milli kimliyinin, mədəniyyətinin və mənəvi dəyərlərinin daşıyıcısıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyev dilin qorunması, təbliği və inkişafı istiqamətində strateji addımlar atmış, onun statusunu möhkəmləndirmişdir. 1995-ci ildə Azərbaycan dili dövlət dili elan olunmuş, dövlət orqanlarında və mətbuatda dil normalarına riayət gücləndirilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun və “Azərbaycan Əlifbası və Dili Günü” kimi tədbirlər dil siyasətinin hüquqi və mədəni əsaslarını təmin etmişdir. Hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən Heydər Əliyevin dil siyasəti uğurla davam etdirilir, ana dilimiz milli kimliyimizin və milli qürurumuzun rəmzi olaraq qorunur və inkişaf etdirilir.

Hər bir xalqın tarixini, mədəniyyətini yaşadan, keçmişini ilə gələcəyi arasında mənəvi körpü quran ən mühüm alət dildir. Torpaq və dil bir millətin varlığını qoruyan iki müqəddəs dəyərdir. Vətəni vətən edən, onu başqa xalqlardan fərqləndirən ana dilidir. Tarixin bütün dövrlərində dili qorumaq və inkişaf etdirmək məsuliyyəti bu xalqın yetişdirdiyi böyük şəxsiyyətlərin üzərinə düşmüşdür. Azərbaycan xalqı da öz tarixi boyu çoxlu böyük şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Onlardan biri, ən parlaq şəxsiyyət – ulu öndər Heydər Əliyev dərin düşüncələrə malik dövlət xadimi və ideoloq kimi xalqımızın mənəvi yaddaşında əbədi yer tutmuşdur. O, bütün vücudu ilə Azərbaycan xalqına, dövlətinə xidmət edib, Vətənin inkişafı naminə tarixi işlər görüb. Tarixin gedişatına yol göstərən bu cür şəxsiyyətləri dövrün, xalqın ağı yaradır və onların fəaliyyəti millətin gələcək taleyinə mühüm təsir göstərir. Heydər Əliyevin “Dilimiz dərin tarixi köklərə malik çox zəngin və ahəngdar bir dildir. Mən şəxsən öz ana dilimi çox sevirəm və bu dildə danışmaqdan qürur duyuram” sözləri onun bu dilə dərin məhəbbətini, məsuliyyət hissini ifadə edir. Onlar Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, mədəni inkişafı ilə yanaşı, dilimizin qorunması və təbliği istiqamətində də qəti addımlar atmış, dil siyasətini milli ideologiyanın ən mühüm sütunlarından biri kimi əsaslandırmışlar. Azərbaycan dili tarix boyu müxtəlif sınaqlara və bəzən təzyiqlərə məruz qalmışdır. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkədə sabitlik yarandı, ictimai-siyasi və mənəvi həyat normallaşdı. Yeni müstəqil ölkənin yaranması ilə dil məsələləri də aktuallaşdı. Dövlət dilinin – “Azərbaycan türkcəsi”, “türkcə” və ya “Azərbaycan dili”nin adı ilə bağlı müzakirələr aparılıb. 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən referendumda xalq yekdilliklə “Azərbaycan” adının dövlət dili kimi qəbul edilməsinə razılıq verdi. Bu qərar xalqımızın öz milli mənsubiyyətinə həm tarixi, həm də mənəvi bağlılığının rəmzidir. 1995-ci ildə Azərbaycan dilinə dövlət dili

statusunun verilməsi ölkənin dil siyasətində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Bu qərardan sonra həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər, o cümlədən dövlət qurumlarında, mətbuatda, televiziya və radioda dil normalarına riayət olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi ictimaiyyətin dilə münasibətini əsaslı surətdə dəyişdi. Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi ilkin mövqeyi möhkəmləndirildi, rəsmi yazışmaların və dövlət idarəçiliyinin müstəsna olaraq ana dilində aparılması tapşırıldı. Ulu öndər Heydər Əliyev dəfələrlə dövlət məmurlarını öz ana dilində səlis danışa bilmədiklərinə görə tənqid edirdi. Heydər Əliyevin 2002-ci il sentyabrın 30-da imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun dil siyasətinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Bu sənəddə dövlət dilinin istifadəsinə, qorunmasına və inkişafına dövlətin məsuliyyəti aydın şəkildə müəyyən edilib. Qanun dövlət dilinin saflığının qorunmasını, dilçiliyin nəzəri və praktiki aspektlərinin təbliğini, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən dilin inkişafı proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir. Möhtərəm dövlət başçımızın 9 avqust 2001-ci il tarixli sərəncamına əsasən, hər il avqustun 1-i “Azərbaycan Əlifbası və Dili Günü” kimi qeyd olunur. Bu fərman Azərbaycan dilinin tarixi inkişafında mühüm mərhələ olmaqla yanaşı, həm də milli şüurun əhəmiyyətini bir daha vurğulayır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dilin qorunub saxlanması istiqamətində görülən işlər bu gün də böyük ehtiramla xatırlanır. Dövlət dəstəyi ilə Azərbaycan dilində nəşr olunan mətbu təşkilatların, eləcə də elmi və ədəbi əsərlərin sayı artıb. “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan” jurnalları, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti kimi nüfuzlu nəşrlər milli dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Eyni zamanda “Müasir Azərbaycan dili” adlı çoxcildlik elmi-tədqiqat əsəri yazılmış və Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. Bundan əlavə, bu illərdə Azərbaycan dilində filmlər, televiziya

proqramları çəkilmiş, Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətayi kimi klassik yazıçıların əsərlərinin elmi nəşrləri nəşr edilmişdir. Ulu Öndərin dil siyasəti hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Prezident milli varlığımızın qorunub saxlanmasında yerli dillərimizin və ədəbiyyatımızın mühüm rol oynadığını vurğulayır. “Bizi bir millət olaraq ayaqda saxlayan, birləşdirən dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, adət-ənənələrimizdir” inamı ölkənin bu məsələdə mövqeyini aydınlaşdırır. 2023-cü ilin “Heydər Əliyev ili” elan edilməsi də Ulu Öndərin Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısındakı tarixi xidmətlərinə dərin ehtiramdan xəbər verir. Heydər Əliyev ideyaları sayəsində müasir, müstəqil, güclü Azərbaycan dövləti yaradılmışdır. Nə qədər ki, Azərbaycan dövləti var, xalqımız Ulu Öndərin xidmətlərini heç vaxt unutmayacaq. Ana dilimiz Azərbaycan dili minilliklər boyu xalqımızın milli mənsubiyyətinin rəmzi olub və bu gün də milli müstəqilliyimizin rəmzi olaraq qalmaqdadır. Müstəqillik illərində Heydər Əliyevin dil siyasəti ana dilimizə qarşı ədalətsizliyi aradan qaldırdı, onun hüquqlarını bərpa etdi, dövlət və ictimai səviyyədə nüfuzunu tam möhkəmləndirdi. Bu uğur Ulu Öndərin milli dilin qorunub saxlanması və inkişafı ilə bağlı hərtərəfli siyasətinin əyani sübutudur.

Инь Вэньцин

Бакинский Славянский Университет
магистрант
<https://orcid.org/0009-0008-3216-7522>
yinwenjing52@gmail.com

Факторы, влияющие на формирование будущих учителей в условиях инновационного обучения

Ключевые слова: *инновационное преподавание, развитие учителей, инновационное мышление, образовательная политика, технологическая интеграция*

Açar sözlər: *innovativ tədris, müəllim inkişafı, innovativ düşüncə, təhsil siyasəti, texnologiya inteqrasiyası*

Keywords: *innovative teaching, teacher development, innovative thinking, education policy, technology integration*

В современном мире, где технологии стремительно развиваются, а требования к образованию постоянно меняются, профессия учителя претерпевает глубокие трансформации. Инновационное обучение направлено на реконструкцию образовательных моделей и развитие инновационных талантов, разрушая замкнутый характер традиционного обучения. Учителя, как основные участники процесса развития инновационных талантов, напрямую определяют эффективность инновационного обучения. В будущем учителям необходимо будет перейти от роли передатчиков знаний к роли координаторов обучения и интеграторов ресурсов. Выяснение факторов, влияющих на их развитие, имеет большое значение для преодоления

узких мест в развитии учителей и содействия образовательной трансформации.

Инновационное обучение предъявляет к учителям двойные требования: адаптивность и инновационность. Основным препятствием является отсутствие инновационного мышления. Инертность традиционного обучения ограничивает междисциплинарный подход и способность учителей персонализировать обучение. В будущем учителям необходимо будет использовать проблемно-ориентированный подход, чтобы помогать учащимся формировать знания, умения, навыки и развивать положительные личностные качества. Способность к непрерывному обучению – основа адаптации к изменениям; быстрое обновление знаний и технологий требует от учителей освоения новых моделей обучения и применения технологий. В то же время эмоциональные качества, такие как эмпатия, также незаменимы, обеспечивая эмоциональную поддержку развитию инновационных талантов.

Школы являются основной площадкой для профессионального роста и развития учителей. Хорошо отлаженный механизм профессионального развития на базе школы и достаточное пространство для проб и ошибок могут эффективно способствовать непрерывному развитию философии, методов и навыков преподавания, позволяя им постоянно анализировать, оптимизировать и внедрять инновации на практике. В то же время, без систематической поддержки и открытой и инклюзивной среды инновационные усилия учителей часто трудно поддерживать и могут даже постепенно заходить в тупик из-за отсутствия обратной связи и ресурсов. В то же время, социальные силы, такие как предприятия и научно-

исследовательские институты, могут предоставлять школам передовые образовательные ресурсы, информацию о тенденциях в отрасли и практические примеры, помогая учителям лучше понимать социальные потребности и тесно интегрировать учебный материал с практическими приложениями, тем самым повышая актуальность и эффективность образования.

Умение интегрировать технологии – важнейшее качество для будущих учителей. Некоторые учителя используют образовательные технологии лишь на уровне инструментов, не используя потенциал искусственного интеллекта и больших данных для персонализированного обучения и точной оценки. Недостаточные навыки интерпретации данных препятствуют трансформации технологических ценностей. Этическая осведомлённость в отношении технологий не менее важна; учителя должны обеспечивать информационную безопасность учащихся и формировать у них правильное отношение к использованию технологий. Суть обучения с использованием технологий заключается в глубокой интеграции технологий и преподавания, а не в их простом наложении.

В эпоху инноваций успех отдельного человека, а также всего общества зависит от их способности создавать и внедрять разного рода нововведения. Актуальным данный вопрос является и для современной системы образования, ставящей перед учителями задачу реализации инновационных методов обучения, освоение инновационных технологий в работе с обучающимися. Будущее развитие учителей – это результат взаимодействия внутренних качеств, внешней среды и технических возможностей. Содействие развитию учителей требует баланса между расширением индивидуальных возможностей и

оптимизацией экосистемы: с одной стороны, повышением осознанности учителей в вопросах саморазвития и укреплением их инновационной и технической грамотности; с другой стороны, усилением политической поддержки и созданием платформ развития под руководством школ и при участии сообщества. Только так мы сможем воспитать преподавательский состав, способный адаптироваться к потребностям инновационного обучения и содействовать развитию качественного образования.

Elnarə Babayeva

Odlar Yurdu Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0056-8513>

elnarababayeva2000@gmail.com

Motivasiyanın əmək məhsuldarlığına təsiri

***Açar sözlər:** motivasiya, əmək məhsuldarlığı, təşkilati davranış, daxili və xarici motivlər, uğur, tələbatlar iyerarxiyası, məhsuldarlıq*

***Keywords:** motivation, work productivity, organizational behavior, intrinsic and extrinsic motives, success, hierarchy of needs, productivity*

Motivasiya əmək məhsuldarlığını formalaşdıran ən mühüm amillərdən biri kimi təşkilatların fəaliyyətində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İş mühitində düzgün motivasiya mexanizmlərinin tətbiqi əməkdaşların performansını yüksəldir, işə marağı və məsuliyyəti artırır. Şəxsin gördüyü işdən məmnunluq hissi duyması onun fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Sevdiyi işdə mənəvi anlam tapan əməkdaş daha yüksək enerji və nəticə ilə çalışır. Əksinə, işini mənasız hesab edən və ya müstəqil qərar vermə imkanından məhrum olan əməkdaşlarda isə motivasiya azalması, passivlik və müqavimət kimi davranışların formalaşması mümkündür ki, bu da müəssisənin ümumi səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir. Motivasiya prosesinin çətinliyini müəyyən edən əsas səbəblərdən biri əməkdaşların fərqli tələbatlara malik olmalarıdır. Fərdlər davranışlarını formalaşdıran müxtəlif daxili impulslar və psixo-fizioloji amillərlə hərəkət edir. Bu baxımdan motivasiyanın təmin olunması üçün əməkdaşların tələbat və gözləntilərinin düzgün müəyyənəndirilməsi və həmin

tələbatlara uyğun stimullaşdırma üsullarının seçilməsi zəruridir. İşindən zövq almayan bir əməkdaşın vəzifə öhdəliklərini tam şəkildə yerinə yetirməsi çətin olur və bu da təşkilatın fəaliyyət nəticələrinə birbaşa təsir edir.

Müasir təşkilatlarda kadrların davranışının idarə olunması səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Əməkdaşların niyə müəyyən davranış nümayiş etdiklərini anlamaq, onları stimullaşdırmaq və təşkilati məqsədlərə yönəltmək motivasiyanın mahiyyətini düzgün təhlil etməyi tələb edir. Sosial və iqtisadi dəyişikliklərin sürətlənməsi fonunda motivasiya yalnız psixoloji hadisə kimi deyil, həm də təşkilati idarəetmənin əsas elementlərindən biri kimi qiymətləndirilir.

İdarəetmə nəzəriyyəsində Douglas McGregor-un yanaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun fikirlərinə görə rəhbərlər fərqli davranış tərzlərinə malik ola bilərlər: Bəziləri sərt, kompromissiz və avtoritar üslubda idarə edir, digərləri isə daha yumşaq, anlayışlı və uyğunlaşan münasibət sərgiləyirlər (McGregor, 1960). McGregor-un vurğuladığı əsas məqam ondan ibarətdir ki, rəhbər nə çox sərt, nə də həddindən artıq yumşaq olmalıdır. Əməkdaşlar rəhbərini həm sevməli, həm hörmət etməli, eyni zamanda, müəyyən qədər ondan çəkinməlidirlər. Bu balans kadrların davranışlarına daha məsuliyyətli yanaşmasına, tapşırıqları diqqətlə yerinə yetirməsinə və iş mühitində nizamın qorunmasına şərait yaradır. McGregor kadrların motivasiyasını izah etmək üçün iki fərqli fərziyyə – X nəzəriyyəsi və Y nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür.

Abraham Maslow motivasiya nəzəriyyələri arasında ən geniş tanınan və idarəetmə psixologiyasında fundamental yer tutan tələbatlar iyerarxiyası modelinin müəllifidir. Maslow-un yanaşmasına görə, insan davranışı onun davamlı şəkildə dəyişən və heç vaxt tam olaraq bitməyən tələbatlar sistemi tərəfindən idarə olunur. Maslow insanı rəşional, eyni zamanda istəyən,

öyrənən və inkişaf edən bir varlıq kimi təsvir edir. Maslow-a görə motivasiyanın gücü məhz ödənilməmiş tələbatlarda gizlidir (Maslou, 1943).

Nəticə olaraq, təşkilatlar motivasiyanı tək-cə maddi stimullar vasitəsilə deyil, həm də sosial-psixoloji yanaşmalarla gücləndirməli, əməkdaşların şəxsiyyətinə və potensialına yönəlik davamlı motivasiya sistemi formalaşdırmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
2. McGregor, D. (1960). *The Human Side of Enterprise*. McGraw-Hill.

Zəhra Əliyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-4413-3348>

eliyevazehra700@gmail.com

Qazi Bürhanəddinin Divanında məhsuldar şəkilçilər

Açar sözlər: *morfologiya, məhsuldar şəkilçilər, söz yaradıcılığı, poetik dil, Qazi Bürhanəddin*

Keywords: *morphology, productive suffixes, word formation, poetic language, Ghazi Burhaneddin*

Qazi Bürhanəddin türk ədəbiyyatında XIV əsrin sonlarında həm hökmdar, həm də şair kimi tanınmış, “Divan”ı ilə ədəbi dilin formalaşmasında mühüm rol oynamış sənətkardır. Onun poetik dili yalnız semantik baxımdan deyil, həm də morfoloji cəhətdən zəngindir. “Divan”da işlənən məhsuldar şəkilçilər həmin dövr Azərbaycan və ümumtürk ədəbi dilinin inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Məhsuldar şəkilçilər dilin söz yaradıcılığında fəal şəkildə işlənən, yeni leksik vahidlər formalaşdırın şəkilçilərdir. Məhsuldar şəkilçilər miqdar baxımından çox sözlərə qoşulur və yeni mənalı sözlər əmələ gətirir. Məsələn: *-lıq, -lik, -luq, -lük; -çı, -çi, -çu, -çü; -lı, -li, -lu, -lü; -sız, -siz, -suz, -süz* və s. şəkilçilər məhsuldar şəkilçilər adlanır. Qazi Bürhanəddinin “Divan”ında bu şəkilçilərdən zəngin və sistemli şəkildə istifadə olunmuş, nəticədə əsərin morfoloji quruluşu və poetik dili böyük ifadə imkanları qazanmışdır.

-lıq/-lik/-luq/-lük şəkilçisi: “-lıq⁴” şəkilçisi Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında *-lix, -liğ, -lik, -lux, -luğ, -lüg* fonetik variantlarında məhsuldar şəkilçi kimi çıxış edir və abstrakt

mənəli isimlər əmələ gətirir. Bu şəkilçi türk dillərində qədimdən bəri məhsuldarlığını qoruyub saxlamış morfoloji vasitədir.

Bən varlığımı oynamışam külli yoluna,

Yoxlaxmıdırur uş bəndə qalan baqi, ne dersin? (Qazi, 2005, s. 51).

-lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçisi «Divan»da bəzən *-max, -məğ* şəkilçisindən sonra gələrək, məsdər formalı feilləri substantivləşdirir; məsələn: Təni candan ayırmaxlıx rəvamı, / Canumdan irdüm irincə bu canə (Qazi, 2005, s. 103). Müasir ədəbi dilimizdə bu şəkilçi işləkliyini itirsə də, eyni formaya Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində rast gəlinir: Hər şeyi bilməxlix yaxşıdı.

-liq⁴ şəkilçisi eyni zamanda divanda müxtəlif tipli isim və sifətlərə artırılaraq məkani mənə bildirən atributiv isimlər düzəldir.

Düzənlig ilə yarənlər gəlün ki, cam içəlüm,

Bu günü tanla demədin meyi müdam içəlüm. (Qazi, 2005, s. 216).

-lı/-li/-lu/-lü şəkilçisi: Qazi Bührhanəddin dilində *-lı, -li, -lu, -lü* şəkilçisindən də geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu şəkilçi əsasən sifət düzəldən məhsuldar morfoloji vasitə kimi çıxış edir və predmetin daşdığı əlaməti, mənsubiyyəti və xüsusiyyətini bildirir. Qazi Bührhanəddin bu şəkilçi vasitəsilə sözlərə emosional və poetik çalar vermiş, dilin ifadə imkanlarını artırmışdır.

Əgər səbr edə gözlərin nəzər qılınca atmağa,

Bu yaralı könülümə bu dəxi himayətdür. (Qazi, 2005, s. 52).

-sız/-siz/-suz/-süz şəkilçisi: “Divan”da “*-sız⁴* şəkilçisi də məhsuldarlığı ilə seçilir. “Divanda bu şəkilçinin əsasən *-suz, -süz* variantı işlənmişdir. “Nəvasuz”, “sənsüz”, “öksüz” və s. kimi sözlər vasitəsilə antonimik cütlüklər yaradılır və bu, şairin

bədii dilində ziddiyyətlərin, emosional çalarların ifadəsinə xidmət edir.

Əgərçi amm imanın tamam eylər şəhadətlər,

Kəmalə irməyə sənsüz, şəha, imanı üşşaqun (Qazi, 2005, s. 22).

Bildiyimiz kimi *-sız* şəkilçisi semantik baxımdan *-lı* şəkilçisinin antonimi kimi izah edilir. Lakin bu həmişə belə deyil, bəzi istisna hallar vardır ki, bu şəkilçilər bir-biri ilə antonimlik təşkil etmir. Məsələn *-lı⁴* şəkilçisi soyad, kənd, şəhər, mənsubiyyət anlamını ifadə etdikdə bu şəkilçilər bir-birinə antonim ola bilmir (Xəlilov, 2008; Cəfərov, 2007).

-çıl/-çil/-çul/-çül şəkilçisi: *-çıl, -çil, -çul, -çül* şəkilçisi işlənmə dairəsinə görə həm ədəbi dilimizdə, həm də dialekt və şivələrimizdə ən məhsuldar şəkilçilərdən hesab olunur. Qazi Bürhanəddin şeirlərində *-çıl* şəkilçisi *-çıl, -çil* variantında işlənərək, əsasən, peşə, sənət, məşğuliyyət mənaları bildirən isimlər düzəldir.

Əqlü könüli zülfünəvü yüzünə canı,

İrsar edərəm yolçı səbükbar gərəkdür (Qazi, 2005, s. 308).

Şairin dilində müasir ədəbi dilimizdə təsadüf edilməyən bitikçi, oxçı, yağmacı, ayaxçı, gicəci, avdacı, dırdırcı sözləri işlənir. Müasir dilimizdə həmin sözlər arxaikləşərək, başqa sözlərlə əvəz edilmişdir: bitikçi “yazıçı”; gicəci “qaravulçu”; ayaxçı “badə paylayan”; içgici “içki içən, sərxoş”; yağmacı “talançı”; oxçı “ox atan”; dırdırcı “çox danışan”.

Müasir Azərbaycan dilində *-çıl, -çil* şəkilçisinin *cıl, -çil* fonetik variantına rast gəlinməsə də, hal hazırda Türkiyə türkcəsində *-çıl⁴* variantı geniş şəkildə işlənir.

Beləliklə, Qazi Bürhanəddinin “Divan”ında işlənən məhsuldar şəkilçilər dilin həm tarixi-morfoloji inkişafını, həm də poetik-estetik formalaşmasını əks etdirən mühüm vasitə kimi çıxış edir. Bu şəkilçilərin ardıcıl şəkildə işlənməsi şairin dil

yaradıcılığında sözcürma imkanlarının genişliyini nümayiş etdirir və həmin dövrün ədəbi dilinin morfoloji zənginliyini ortaya qoyur.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov, S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. Leksika*. Şərq-Qərb.
2. Xəlilov, B. (2008). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası*. Nurlan.
3. Qazi, B. (2005). *Divan*. Şərq-Qərb.

Gülmira Əliyeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-8258-931X>

gulmiraelyeva@gmail.com

Azər Rzayevin həyat və yaradıcılıq yolu

Açar sözlər: Azərbaycan, Azər Rzayev, musiqi, kamera, bəstəkar

Keywords: Azerbaijan, Azer Rzayev, music, camera, composer

Azər Rzayevin yaradıcılığı Azərbaycan mədəniyyəti üçün ən qiymətli sərvətlərdəndir. Onun irsi öz milliliyi, zənginliyi ilə hər bir musiqiçi üçün nümunədir. Azər Rzayevin yaradıcılıq yoluna nəzər saldıqda görürük ki, onun üslubu milli musiqi ənənələrimizlə nə qədər yaxından bağlıdır. Bəstəkarın üslubunun kamilliyi bundadır ki, o, milli muğamlarımızdan ancaq sitat kimi istifadə etməmişdir, millilik onun musiqisinin ruhundadır. Məhz bu, Azər Rzayevin muğamlar, xalq melodiyları, onların ritm və intonasiya xüsusiyyətləri haqqında dərin biliklərinin sübutudur.

Azər Rzayev yaradıcılığında bir çox janrlara müraciət etmişdir: instrumental konsert, solo alət və orkestr üçün poema, simfonik lövhə, musiqili komediya, dram tamaşalarına musiqi, vokal-instrumental əsərlər, sonata, sonatina, solo və müxtəlif tərkiblər üçün pyeslər, xalq mahnılarının işləmələri və s. Yaradıcılığındakı janr müxtəlifliyinə baxmayaraq instrumental konsert janrı onun musiqi irsinin əsasını təşkil edir. Rzayev simfonik orkestr üçün poemalarından bəzilərini solo alət və orkestr üçün yazmışdır. Solo alətlərə müraciət onun orkestr yazı dilində də aydın görünür. Həm nəfəs alətləri (xüsusilə taxta

nəfəslilər), həm də simli alətlərə inkişaflı solo mövzular vermək onun yaradıcılıq üslubu üçün ənənəvidir.

Bəstəkarın kamera-instrumental yaradıcılığında “simli kvartet”i mütləq qeyd olunmalıdır. Bu dörd hissəli əsər hissələr və mövzular arası kontrastlılıq və monotematizmin vəhdəti ilə diqqəti cəlb edir. Birinci hissənin giriş mövzusu sonatanın tematik materialının əsasını təşkil edir. Mövzunun intonasiyalarındakı millilik, aşıq havaları ilə yaxınlıq (təkrarlanan kvinta intervalı), muğamlara xas improvizasiyalılıq kvartetin xüsusiyyətlərindəndir. Azər Rzayev “simfonik poema” janrına dəfələrlə müraciət etmişdir. Xüsusilə 60-70-ci illərdə bəstəkarın bu janra marağı diqqəti cəlb edir. O, 1966, 1971, 1973, 1979-cu illərdə müxtəlif mövzularda, fərqli tərkiblər üçün simfonik poemalar yaratmışdır. Onun 1966-cı ildə ilk dəfə səslənən “Ataya ithaf” poeması kamera orkestri üçün yazılmışdır. Əsərin tamaşaçılara ilk təqdimatı Moskva şəhərində baş vermişdir. Obrazlarının dərinliyi və drammatizmi ilə dinləyicilərin rəğbətini qazanan poema sonra dəfələrlə yenidən ifa olunmuşdur. 1971-ci ildə Azər Rzayev ikinci poemasını təqdim etmişdir. Əsər olduqca maraqlı tərkib üçün nəzərdə tutulmuşdur. Orqan, altı litavr və kamera orkestri üçün yazılmış poema alətlər arasında əldə olunan səs ahənginə, tematik materialının xüsusiyyətlərinə görə bir çox maraqlı məqamlara malikdir. Azər Rzayevin poema janrında yaratdığı əsərləri arasında 1973-cü ildə görkəmli şair İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyi münasibətilə yazdığı “Nəsimi” poeması görkəmli yer tutur. Azər Rzayevin viola və simfonik orkestr, violonçel və simfonik orkestr üçün poemaları Azərbaycanda məhz bu alətlərdə ifa repertuarının zənginləşməsi, milli nümunələrin yaranması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Vətənpərvər ruh Rzayevin yaradıcılığında hər zaman onun dərin lirik obrazları ilə eyni xətdə inkişaf edir. Bəstəkarın

sonata-simfonik silsilənin birinci və üçüncü hissələrində yaratdığı coşğun xalq obrazları bunun ən gözəl sübutudur. Azər Rzayevin poemalarından bəziləri yuxarıda da qeyd olunanlardan məlum olduğu kimi, proqramlıdır. Onun “Fədai Vətən” simfonik poeması həm məzmun, həm də musiqi materialına görə vətən ideyalarının əks olunduğu əsərlər arasında dəyərli yerə sahibdir.

Azər Rzayevin ifaçılıq fəaliyyəti onun yaradıcılığının ayrılmaz hissəsidir. O, bütün ömrü boyu ifaçılıq fəaliyyətini davam etdirmişdir. Bəstəkar həmişə violin üçün əsərlərinin ilk təfsirçisi olmuşdur. Onun həyat yoldaşı Gülər xanım Rzayeva bu yolda həmişə bəstəkarın yanında olardı. Azər Rzayevin ifaçılıq fəaliyyəti ancaq öz əsərlərinin tamaşaçılara təqdim olunması ilə bitmir. O, Gülər xanımla birlikdə tez-tez kamera musiqi axşamları təşkil edərdi.

50-ci illərdə yaradıcılığın coşğun inkişaf dövrünü yaşayan Azər Rzayev üçün kamera-instrumental janr həmişə ön planda idi. Təsadüfi deyil ki, o, bəstəkarlıq fəaliyyətinə instrumental konsert janrı ilə başlamışdır. Bəstəkarın violin və orkestr üçün I №-li konserti ona çox böyük uğur gətirmişdir. İlk dəfə əsəri konservatoriyanı bitirərkən dövlət imtahanında təqdim edən bəstəkar tezliklə onu bir çox səhnələrdə ifa etməyə başlayır. Ümumilikdə Azər Rzayevin bəstəkarlıq və ifaçılıq fəaliyyəti bir-birilə vəhdət təşkil edir. Kamera musiqisi Azər Rzayevin həm ifaçılıq, həm də bəstəkarlıq yaradıcılığında böyük əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyil ki, onun pedaqoji fəaliyyəti məhz kamera ansamblı kafedrası ilə bağlı olmuşdur. 60-dan çox tələbə onun biliyi və yaradıcılıq imkanlarından bəhrələnmək imkanına sahib olmuşdur.

Qonça Hacıyeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-8748-2250>

hajiyeva.goncha@mail.ru

Müasir dövrdə ingilis dili dərslərinə verilən əsas tələblər

***Açar sözlər:** ingilis dili, xarici dil tədrisi, kommunikativ yanaşma, müasir texnologiya, kompüter texnologiyaları*

***Keywords:** English language, foreign language teaching, communicative approach, modern technology, computer technologies*

Təhsil islahatının başlıca istiqamətlərindən biri olan tələbələrə təlimi, təhsili, tərbiyəsi, inkişafı və formalaşmasını təmin etmək üçün dərsləri müasir tələblərə əsasən təşkil etmək lazımdır. Bu məqsədlə, dərslərin təşkili zamanı müasir tələblərin irəli sürülməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tələblərə əsasən, dərslər planlarının, proqramların və dərslər vəsaitlərinin yenilənməsi, müasir texnologiyaların (İKT) tətbiqi, analitik düşüncənin və funksional savadlılığın inkişafı, həmçinin, müəllim və tələbə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması kimi məsələlər daxildir.

Dərsləri müasir tələblərə əsasən təşkil etmək üçün tədqiq olunan materialın məzmununun açıqlanması, tədris prosesinin təcrübəyə uyğun olması, yaradıcı xarakterli dərslər materiallarının məzmununa daxil edilməsi, innovativ tədris metodlarının seçilməsi, qrup və ya cütlərlə iş, dərslər prosesində fərqli yanaşmaların tətbiqi, tələbələrə müstəqil fəaliyyəti üçün şəraitin və onlarda motivasiyanın yaradılması, İKT-dən istifadəyə üstünlük verilməsi kimi məsələlərə diqqət edilməlidir.

Müasir dövrdə xarici dillərin tədrisi prosesində dil öyrənənlərə dil, bilik və bacarıqlarının – eşidib-anlama, danışmaq, oxu və yazı üzrə zəruri xüsusiyyətlərin aşılması, həmçinin, onlarda tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinin və kommunikativ səriştənin formalaşdırılması xarici dil müəllimlərinin qarşısında duran əsas məqsədlərdəndir. Bununla yanaşı, dövrümüzdə dil öyrənənlərin xarici dildə şifahi ünsiyyət qura bilməsi və həmin dildə informasiya mübadiləsi edə bilməsi mühüm məsələ kimi ön plandadır.

Qlobal inteqrasiya, informasiya texnologiyalarının inkişafı və kommunikativ ehtiyacların artması nəticəsində ingilis dilini öyrənməyə yanaşmalar dəyişmişdir. Tezisdə əsasən, kommunikativ metod, rəqəmsal resurslardan istifadə, fərdiləşdirilmiş tədris və kompetensiyaya əsaslanan qiymətləndirmə kimi əsas istiqamətlər təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun tədris etdirdiyi “Xarici dil” fənni üzrə təhsil proqramında göstərilən Xarici dil dərslərinin təşkilinə verilən əsas tələblərdən bir neçəsinə diqqət yetirək:

- *müsbət psixoloji dil mühitinin yaradılması;*
- *bərabərhüquqlu təlim və qarşılıqlı təsir nəticəsində dil mühitinin yaradılması;*
- *inkişafyönlü və dəstəkləyici mühitin yaradılması;*
- *təlim prosesinin şagirdlərin meyil və maraqları üzərində qurulması;*
- *problemlər üzərində təlimlə dilin öyrənilməsi;*
- *dilin öyrənilməsində İKT-dən istifadə olunması;*
- *xarici dil üzrə dil qaydalarının (qrammatika, lüğət, düzgün tələffüz və s.) məzmun xətləri (dinləmə, danışma, oxu, yazı) daxilində öyrədilməsi;*
- *audio-video vasitələrdə səslənən tələffüzün, müəllimin tələffüzünün aydın və danışmaq sürətinin tələblərə uyğun olması;*

- *autentik materiallardan təlimin tətbiqində istifadə olunması;*
- *idraki, metakoqnitiv, koqnitiv və sosial-affektiv strategiyaların tətbiqi;*
- *təlimdə qruplar, cütlər və fərdi işlərin təşkili;*
- *vaxtın düzgün bölüşdürülməsi və ondan səmərəli istifadə olunması.*

Müasir dövrdə ingilis dili qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi beynəlxalq əməkdaşlıq, elm, texnologiya və mədəniyyət sahələrində aparıcı mövqedə dayanır. Bu səbəbdən ingilis dilinin tədrisi təkcə dil qaydalarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də şagirdlərin kommunikativ, sosial və mədəni kompetensiyalarının inkişafına yönəlir. Son illərdə dərs zamanı müəllimlər ənənəvi qrammatik-tərcümə üsulundan uzaqlaşaraq kommunikativ və interaktiv modellərə əsaslanmağa başlamışlar.

Apardığımız təhlilə göstərir ki, müasir ingilis dilinin tədrisi qloballaşma, texnoloji inkişaf və sosial dəyişikliklərlə sıx əlaqəlidir. Müasir dövrdə ingilis dili dərslərinə qoyulan əsas tələblər aşağıdakı istiqamətlərdə cəmlənir:

- Kommunikativ və interaktiv tədris metodlarının tətbiqi;
- Rəqəmsal texnologiyaların inteqrasiyası;
- Fərdiləşdirilmiş və şagird yönümlü yanaşma;
- Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin təşviqi;
- Kompetensiyaya əsaslanan qiymətləndirmə sistemi.

Xarici dillərin tədrisi zamanı yeni təlim yanaşmaları tələbələrin bilik və bacarıqlarının səmərəli tətbiqinə, tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənir. Təlimin yeni yanaşmalar baxımından təşkili texnologiyası tələbələrdə idraki, ünsiyyət, psixomotor fəaliyyətləri və onların tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini ön plana çəkir. Dərslərin təşkilinə verilən müasir tələbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

– Dərstdə yüksək təhsil, inkişaf və tərbiyə nəticəsi əldə olunmalıdır. Hər bir fəaliyyət nəticəsi ilə ölçülür. Dərstdə təhsil, tərbiyə və inkişaf vəzifələri vəhdətdə həyata keçirilməli, real nəticələr əldə edilməlidir.

– Dərstdə təlim materialının optimallaşdırılmasına çalışmaq lazımdır. Dərsin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrdən, dilöyrənənlərin hazırlıq səviyyəsindən çıxış edərək müəllim öyrənilən materialın həcmi, çətinlik dərəcəsi, fənlərarası əlaqə imkanlarını müəyyənləşdirməli, dərs zamanı məzmunun mənimsənilməsinə nail olmalıdır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən məsələlər dərsin müasir tələblərə əsasən təşkilində xüsusi əhəmiyyətə malikdir və onlar bir-birilə sıx bağlıdır. Müəllim dərstdə qarşıda duran məqsəd və vəzifələri, dilöyrənənlərin hazırlıq və bilik səviyyələrinə uyğun materialın həcmi, çətinlik dərəcəsi müəyyənləşdirməli və dərs prosesində materialın mənimsənilməsinə çalışmalıdır.

TEXNİKA ELMLƏRİ TECHNICAL SCIENCES

Aysel Həsənova

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-7167-1888>

hasanovaysel3@gmail.com

Optimal klasterlərin qurulması üçün Süni İntellekt əsəş yənaşmalar

***Açar sözlər:** klasterləşdirmə, optimal idarəetmə, K-means, süni intellekt, dərin öyrənmə, nəzarətsiz öyrənmə, optimal-ləşdırma*

***Keywords:** clustering, optimal control, K-means, Artificial Intelligence (AI), deep learning, unsupervised learning, optimization*

Müasir informasiya sistemlərində böyük həcmli və mürək-kəb strukturlu verilənlərin təhlili getdikcə daha da çətinləşir. Bu verilənlərdə gizli nümunələrin aşkarlanması, onların mənalı qruplara bölünməsi və idarə olunması vacib məsələdir. Klaster-ləşdirmə məlumatların oxşarlıq və fərqlilik prinsiplərinə əsasla-naraq qruplara ayrılması metodudur və həm statistik analiz, həm də real tətbiq sahələrində geniş istifadə olunur. Lakin real verilənlər çoxölçülü, qeyri-xətti, təsadüfi xətalara malik və qeyri-sabit olduğuna görə ənənəvi klaster alqoritmləri, o cümlədən K-means, çox zaman lokal minimuma düşür, klaster sayını optimal müəyyən edə bilmir və nəticələrin

sabitliyini təmin etmir. Bu səbəbdən optimal klasterlərin qurulması problemi bir optimal idarəetmə məsələsinə çevrilir: məqsəd funksiyasını minimallaşdırmaq, klaster mərkəzlərini və sayını optimallaşdırmaq, həmçinin, verilənlərin struktur sabitliyini qorumaqdır.

Ənənəvi klaster metodları arasında K-means, hiyerarxik klasterləşdirmə, DBSCAN və Gaussian Mixture Model (GMM) kimi alqoritmlər mövcuddur. K-means sadə və sürətli olsa da, başlanğıc mərkəz seçimi və klaster sayının təyin olunmasında məhdudiyətlər göstərir. Son illərdə süni intellekt və dərin öyrənmə texnologiyalarının tətbiqi klasterləşdirməni əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirib. Nəzarətsiz öyrənmə metodları vasitəsilə verilənlərdəki gizli nümunələr daha dərindən öyrənilir. Autoencoder, variational autoencoder (VAE) və generative adversarial networks (GANs) kimi dərin öyrənmə modelləri K-means ilə birlikdə istifadə edilərək verilənlərin gizli məkanlarda səmərəli klasterləşməsini təmin edir. Süni intellekt əsaslı yanaşmalar, həmçinin, klaster sayının avtomatik seçilməsi, klaster mərkəzlərinin optimal yerləşdirilməsi, həm də verilənlərin sabitliyinin təmin olunması üçün yeni imkanlar yaradır. Bu, yalnız verilənlərin texniki qruplaşdırılması deyil, həm də idarə olunan, məqsədyönlü və adaptiv proses kimi qəbul edilir. Optimal klasterlərin qurulması üçün metodologiya bir neçə mərhələdən ibarətdir və aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir:

Mərhələ	Əsas Fəaliyyətlər	Metod və Texnologiya
1	Verilənlərin ön emalı	Ölçülərin normallaşdırılması, səs-küyün və kənar təsirlərin azaldılması
2	K-means alqoritminin optimallaşdırılması	Başlanğıc mərkəzlərin ağırlıqlı seçimi, Silhouette və Davies-Bouldin indeksləri ilə klaster keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, latent məkanlarda optimal klasterləşdirmə
3	Süni intellekt əsaslı yanaşmaların tətbiqi	Autoencoder + K-means hibrid modeli, klaster mərkəzlərinin dinamik yenilənməsi və idarəetmə

Süni intellekt əsaslı yanaşmaların tətbiqi nəticəsində klaster keyfiyyəti və stabilliyi artır, klaster sayının optimal təyini mümkün olur, verilənlərin gizli məkanlarda təsviri daha dəqiq olur. Praktik tətbiqlərdə, məsələn, maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi sahələrində performans yüksəlir. Optimal klasterlərin qurulması üçün süni intellekt əsaslı yanaşmalar verilənlərin struktur analizini daha səmərəli edir. K-means və dərin öyrənmə modellərinin birləşdirilməsi optimal idarəetmə prinsipləri ilə nəticələnir, bu da həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan əhəmiyyətlidir.

Əyyar Zəkiyev

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-4016-5105>

ayyazakiyev24@gmail.com

Bellman tənliyi və MDP modeli əsasında klaster analizinin optimallaşdırılması

***Açar sözlər:** klaster analiz, Bellman tənliyi, Markov Qərar Prosesi, dinamik proqramlaşdırma, optimal qərarvermə, süni intellekt*

***Keywords:** cluster analysis, Bellman equation, Markov Decision Process, dynamic programming, optimal decision making, artificial intelligence*

Son illərdə böyük həcmli məlumatların analizi müxtəlif sahələrdə qərarvermə prosesinin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir və bu prosesdə klasterləşmə kimi nəzarətsiz öyrənmə metodlarının rolu daha da artmışdır. Bununla belə, çoxsaylı klasterləşmə alqoritmləri mövcud olsa da, onların əksəriyyəti statik xarakter daşıyır və prosesin dinamik təbiətini, məlumatların ardıcıl şəkildə daxil olmasını, klaster sərhədlərinin zamanla dəyişməsinə və optimal qərarların yalnız lokal həllərlə məhdudlaşmamasını təmin edə bilmir. Bu səbəbdən yeni qərarvermə mexanizmləri tələb olunur. Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə tədqiqat işində klaster analizi problemi ardıcıl mərhələlərdən ibarət qərarvermə prosesi kimi təsvir edilir və Markov Qərar Prosesi modeli çərçivəsində yenidən formulə olunur (Jain, 2010; Xu, Tian, 2015; Ghahramani, 2015; Bishop, 2006).

Tədqiqatın metodoloji əsası dinamik proqramlaşdırma yanaşmasına və Bellman tənliyinin geriləmə prinsipinə əsaslanır; bu çərçivədə klaster qurulması prosesi MDP kimi modelləşdirilir və vəziyyətlər mövcud klaster strukturunu, fəaliyyətlər yeni verilən nöqtəsinin hansı klasterə təyin olunacağını, keçid modeli seçilən fəaliyyət nəticəsində yaranan yeni klaster quruluşunu, mükafat funksiyası klaster daxilində dispersiyanın azalması və klaster ayrılığının yaxşılaşmasını, qiymət funksiyası isə ümumi klaster keyfiyyətini və optimal fəaliyyət ardıcılığını qiymətləndirir. Bu elementlər əsasında Bellman tənliyinin tətbiqi hər yeni verilən üçün optimal klaster qərarının mərhələdən mərhələyə ötürülməsini və sistemin dinamik, adaptiv şəkildə yenilənməsini təmin edir (Bellman, 1957; Sutton, Barto, 2018).

Təklif olunan model və onun arxitekturası: Təklif olunan yeni yanaşma klaster analizini dinamik optimallaşma problemi kimi şərh edir və məlumatların ardıcıl şəkildə daxil olduğu mühitlərə tam adaptasiya edir. Bu çərçivədə ilkin klaster strukturu müəyyən edildikdən sonra, daxil olan hər yeni məlumat üçün bütün mümkün fəaliyyətlər mükafat və gələcək dəyər komponentlərinin Bellman tənliyi vasitəsilə qiymətləndirilməsi əsasında dəyərləndirilir. Daha yüksək dəyər funksiyasına malik fəaliyyət seçilərək sistem növbəti vəziyyətə keçir və bu mexanizm bütün verilənlər boyunca təkrarlandıqca optimal klaster quruluşu formalaşır. Nəticədə, arxitektura təkrarlanan öyrənmə prosesini təmin edir, ənənəvi statik alqoritmlərdən kəskin şəkildə fərqlənir və klasterin real vaxt rejimində optimallaşdırılmasına imkan yaradır (Bellman, 1957; Sutton, Barto, 2018; Ghahramani, 2015; Murphy, 2022).

Mövcud üsullarla müqayisə və təklif olunan modelin üstünlükləri: Aşağıda ən geniş istifadə olunan klasterləşmə metodları – K-Means, Hierarchical Clustering və Density-Based

Clustering – ilə təklif olunan MDP əsaslı modelin müqayisəsi verilir:

Cədvəl 1.

Xüsusiyyət	K-Means	Hierarchical	Density Based	Təklif olunan MDP modeli
Optimal klaster sayı	✗ yoxdur	✗ yoxdur	✗ yoxdur	✓ Bellman tənliyi ilə avtomatik
Dinamik uyğunlaşma	✗ yoxdur	✗ yoxdur	?qismən	✓ tam
Lokal minimum problemi	? yüksək	? orta	✗ az	✓ demək olar ki yoxdur
Qeyri-xətti strukturlar	✗ zəif	✗ zəif	? qismən	✓ yüksək uyğunlaşma
Real vaxt emalı	✗ mümkün deyil	✗ çətindir	? məhdud	✓ yüksək performans

Bu müqayisə göstərir ki, təklif olunan model ənənəvi klasterləşmə metodlarının məhdudiyətlərini aradan qaldıraraq daha çevik, daha dəqiq və daha optimal nəticələr əldə etməyə imkan verir (Jain, 2010; Xu, Tian, 2015; MacQueen, 1967; Bishop, 2006). Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, klaster analizinin Markov Qərar Prosesi kimi modelləşdirilməsi və Bellman tənliyinin tətbiqi çoxsaylı praktiki üstünlüklər təmin edir. Yanaşma verilənlərin dinamik dəyişkənliyini nəzərə alır, optimal klaster sayını avtomatik təyin edir, lokal minimum problemini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və real vaxtda qərar vermə imkanı yaradır. Təklif olunan metod həm nəzəri, həm də praktiki tətbiqlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və süni intellekt əsaslı analitik sistemlərin inkişafında yeni istiqamət kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Bellman, R. (1957). *Dynamic Programming*. Princeton University Press.
2. Bishop, C.M. (2006). *Pattern Recognition and Machine Learning*. Springer.
3. Ghahramani, Z. (2015). *Probabilistic machine learning and artificial intelligence*. Nature.
4. Xu, D., Tian, Y. (2015). *A Comprehensive Survey of Clustering Algorithms*. Annals of Data Science.
5. Jain, A.K. (2010). *Data clustering: 50 years beyond K-means*. Pattern Recognition Letters.
6. Murphy, K. (2022). *Probabilistic Machine Learning: Advanced Topics*. MIT Press.
7. MacQueen, J. (1967). *Some Methods for Classification and Analysis of Multivariate Observations*.
8. Sutton, R., Barto, A. (2018). *Reinforcement Learning: An Introduction*. MIT Press.

Aynur Əhmədzadə

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-4344-4907>

axmedzadeaynur2003@gmail.com

Hibrid metodlar və hesablama səmərəliliyinin artırılması

***Açar sözlər:** hibrid metodlar, hesablama səmərəliliyi, Metaheuristika, paralel emal, CPU–GPU arxitekturası, optimallaşdırma*

***Keywords:** hybrid methods, compute efficiency, Metaheuristics, parallel processing, CPU-GPU architecture, optimization*

Müasir texnologiyalarda böyük məlumatların emalı, süni intellekt tətbiqləri və mürəkkəb optimallaşdırma problemlərinin həlli hesablama gücünün artırılmasını tələb edir. Tək metodlu alqoritmlər bu proseslərdə yavaş və ya qeyri-sabit nəticələr verir. Deterministik metodlar yüksək dəqiqlikli olsa da, genişmiqyaslı problemlər üçün vaxt səmərəliliyi aşağıdır. Metaevristik alqoritmlər qlobal axtarışda güclü olsa da, onların konvergeniya sabitliyi zəif ola bilər. Paralel hesablama, xüsusən də heterojen CPU-GPU arxitekturaları bu çatışmazlıqları qismən aradan qaldırırsa da, onlar təkbaşına bütün problemlər üçün optimal deyil. Buna görə də, müxtəlif alqoritmik yanaşmaların üstünlüklərini birləşdirən hibrid metodların istifadəsi zəruri hala gəlmişdir (Blum, Roli, 2003; Bouaouda, Sayouti, 2022; Mittal, 2015; Talbi 2002).

Tədqiqat metodologiyası hesablama prosesinin üç mərhələyə bölünməsinə əsaslanır. Birinci mərhələ qlobal axtarış üçün

metaevristik moduldan istifadə edir. Bu modul geniş axtarış məkanında mümkün həll variantları yaradır. İkinci mərhələ isə nəticədə əldə edilən həlləri təkmilləşdirmək üçün lokal optimallaşdırma metodlarından istifadə edir. Üçüncü mərhələ müvafiq hesablama yükü paylanması ilə heterojen CPU-GPU arxitekturasından istifadə edərək kütləvi paralel hesablamalar aparır. Bütün mərhələlərin inteqrasiyası səmərəliliyin artırılması üçün vahid idarəetmə mexanizmi ilə təmin edilir (Bouaouda, Sayouti, 2022; Mittal, 2015; Gowanlock, 2019; Talbi, 2002).

Təklif olunan model və onun arxitekturası. Təklif olunan model üç səviyyəli bir quruluşa malikdir. Qlobal optimallaşdırma səviyyəsində metaevristik alqoritmlər geniş bir həll sahəsini araşdırır və güclü ilkin namizədlər yaradır. Lokal optimallaşdırma səviyyəsi bu həllərin daha dəqiq optimallaşdırılmasını təmin edir və nəticələrin keyfiyyətini artırır. CPU-GPU səviyyəsində intensiv hesablamalar GPU-da paralel olaraq, məntiqi idarəetmə və koordinasiya isə CPU tərəfindən həyata keçirilir. Bu modulların qarşılıqlı təsiri adaptiv sistemin yenilənməsini təmin edir (Blum, Roli, 2003; Talbi, 2002; Mittal, 2015; Gowanlock, 2019). Mövcud üsullarla müqayisə və təklif olunan modelin üstünlükləri. Ənənəvi deterministik metodlarla müqayisədə hibrid yanaşma daha sürətli hesablamalar və daha sabit konvergensiya təmin edir. Metaevristik metodlarla müqayisədə lokal optimallaşdırmanın əlavə edilməsi nəticələrin dəqiqliyini artırır. Yalnız GPU ilə paralelləşmə ilə müqayisədə hibrid model həm paralellik, həm də alqoritmik optimallaşdırma baxımından daha yüksək performans təmin edir. Beləliklə, hibrid yanaşma müxtəlif hesablama problemlərinin həlli üçün daha çevik və səmərəli platforma yaradır (Talbi, 2002; Blum, Roli, 2003; Mittal, 2015).

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, hibrid metodların düzgün inteqrasiyası yüksək məhsuldarlıqlı hesablama sistemlərinin

qurulmasında mühüm rol oynayır. Təklif olunan arxitektura hesablama müddətini azaldır, resurslardan istifadəni optimallaşdırır və nəticələrin keyfiyyətini artırır. Hibrid yanaşmalar süni intellekt, optimallaşdırma və böyük məlumatların emalı kimi sahələrdə tətbiq üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir (Bouaouda, Sayouti, 2022; Gowanlock, 2019; Talbi, 2002).

Ədəbiyyat

1. Bouaouda, A., Sayouti, Y. (2022). *Hybrid Meta-Heuristic Algorithms for Optimization Problems: A Review*.
2. Blum, C., Roli, A. (2003). *Metaheuristics in Optimization: A Survey and Classification*.
3. Gowanlock, M. (2019). *Hybrid CPU/GPU Approaches for Irregular Applications*.
4. Goldberg, D. (1989). *Genetic Algorithms in Search, Optimization and Machine Learning*.
5. Mittal, S. (2015). *A Survey of CPU–GPU Heterogeneous Computing Techniques*. ACM Computing Surveys.
6. Talbi, E.G. (2002). A Taxonomy of Hybrid Metaheuristics. *Journal of Heuristics*.

Ümman Səfərov

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-6575-4135>

summanru@gmail.com

Klaster-Analiz metodlarının nəqliyyat sistemlərində tətbiqi

***Açar sözlər:** Klaster-analiz, qruplaşdırma üsulları, nəqliyyat sistemləri, ictimai nəqliyyat, marşrut optimallaşdırılması, səyahət trayektoriyası, sərnişin davranışları, nəqliyyat axını*

***Keywords:** Cluster analysis, clustering methods, transportation systems, public transport, route optimization, travel trajectory, passenger behavior, traffic flow*

Klaster-analiz məlumatların oxşarlığına əsasən qruplara ayrılması üçün istifadə olunan statistik-metodoloji yanaşmadır. Bu üsul müxtəlif elm sahələrində tətbiq olunsada, nəqliyyat sistemlərində son illər xüsusi əhəmiyyət qazanıb. Müasir şəhərlərdə nəqliyyatla bağlı məlumatların həcmi sürətlə artdığı üçün, bu məlumatların sistemli şəkildə qruplaşdırılması qərarvermə prosesinin keyfiyyətini artırır və infrastruktur planlaşdırılmasını daha məqsədyönlü edir.

Metodoloji yanaşma və nəzəri dayaq. Klasterləşdirmə alqoritmləri — K-means, K-medoid, hierarxik qruplaşdırma, sıxlıq əsasında qruplaşdırma kimi — nəqliyyat sahəsində toplanmış çoxölçülü məlumatları strukturlaşdırmağa imkan verir. Bu metodların elmi əsaslarının təkmilləşdirilməsi üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, müxtəlif klaster indeksləri (daxili və xarici ölçülər) nəticələrin dəqiqliyini və etibarlılığını

qiymətləndirmək üçün vacibdir. Bu yanaşmalar nəqliyyat sisteminin seqmentlərə ayrılmasına şərait yaradır və analiz prosesinə obyektivlik qatır. Nəqliyyatda klaster-analizin istifadəsinə dair əsas istiqamətlər:

1. İctimai nəqliyyat şəbəkəsinin zonalara ayrılması: Nəqliyyat obyektlərinə çıxış səviyyəsi, məhəllələrin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri və mövcud xidmətlə təmin olunma dərəcəsi kimi parametrlər əsasında klasterlərin yaradılması şəhərlərin hansı hissələrində nəqliyyat çatışmazlığının olduğunu göstərir. Bu yanaşma planlaşdırıcılara resursların daha məqsədli bölgüsünü aparmaq imkanı yaradır.

2. Marşrutların və hərəkət axınlarının qruplaşdırılması: Avtobus, metro və digər ictimai nəqliyyat vasitələrinin hərəkət trayektoriyalarının oxşarlığa əsasən qruplaşdırılması marşrutların yüklənmə səviyyəsini ortaya çıxarır. Bu cür təhlil vasitəsilə paralel və ya artıq marşrutlar müəyyən olunur, təkrarlanan xətlər optimallaşdırılır və ümumi səyahət vaxtı azaltmaq mümkün olur.

3. Sərnişin davranışlarının təhlili: Sərnişinlərin hərəkət vərdişləri – günün müxtəlif saatlarında istifadə tezliyi, ümumi marşrut seçimi, daha çox istifadə olunan qovşaqlar və s. – klasterləşdirilərək fərqli istifadəçi qrupları ortaya çıxarılır. Bu qruplaşmalar tarif siyasətinin, nəqliyyat xidmətlərinin çeşidinin və vaxt cədvəllərinin uyğunlaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

4. Yol şəraiti və səyahət vaxtlarının seqmentləşdirilməsi: Ağıllı nəqliyyat sistemlərindən əldə olunan səyahət vaxtları və yol axını məlumatları klasterləşdirmə vasitəsilə müxtəlif vaxt intervallarının performansına görə qruplara ayrılır. Nəticədə, sıxlığın pik dövrləri, transit yüklənməsi olan yollar və riskli zonalar daha dəqiq müəyyən edilir.

5. Nəqliyyat şirkətlərinin fəaliyyət göstəricilərinin analizi: Şirkətlərin xidmət keyfiyyəti, maliyyə sabitliyi, istifadəçi məmnuniyyəti və s. kimi göstəricilər əsasında qruplaşdırılması, bazarda rəqabət mühitinin analizi və strateji qərarların verilməsi üçün geniş imkan yaradır. Bu yanaşma həm dövlət qurumlarına, həm də özəl operatorlara planlaşdırma baxımından yardım edir.

Üstünlüklər: Nəticələr nəqliyyat sistemindəki real vəziyyəti daha aydın göstərir, böyük həcmli məlumatların strukturlaşdırılması qərarverməni asanlaşdırır, infrastruktur və xidmət boşluqları tez müəyyən edilir, fərqli istifadəçi qrupları aşkarlandığı üçün daha ədalətli və məqsədyönlü nəqliyyat siyasətləri formalaşdırıla bilər. Məhdudiyyətlər: Klasterlərin sayı və tipinin seçilməsi nəticəyə həssasdır və təcrübə tələb edir, məlumatların natamam və ya qeyri-dəqiq olması klasterlərin keyfiyyətinə mənfi təsir edir, nəqliyyat sisteminin dinamik olması səbəbindən klasterlər zamanla dəyişir və mütəmadi yenilənməlidir.

Klaster-analiz nəqliyyat sisteminin daha dərindən və çoxölçülü şəkildə dərk edilməsini təmin edən güclü analitik vasitədir. Bu metodun tətbiqi təkcə nəqliyyat xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi deyil, həm də şəhər inkişafının planlaşdırılması baxımından geniş imkanlar yaradır. Düzgün seçilmiş alqoritm və keyfiyyətli məlumatlar əsasında aparılan qruplaşdırma, nəqliyyat şəbəkələrinin optimallaşdırılmasında və sərnişin məmnuniyyətinin artırılmasında mühüm rol oynaya bilər.

Nigar Qasımova

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-1717-5682>

nigarqasimova133@gmail.com

Lənkəran Dövlət Universitetində elektron universitet layihəsinin müasir vəziyyəti və onun kompüter modelinin qurulması

***Açar sözlər:** elektron universitet, altsistemlər, kompüter modeli, simulyasiya, Python*

***Keywords:** electronic university, subsystems, computer model, simulation, Python*

Elektron Universitet layihəsi müasir təhsil prosesinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin mövcud altsistemlərin qarşılıqlı əlaqələrinin vizual təqdimatı və optimallaşdırma imkanları məhduddur. Bu tədqiqatın məqsədi LDU-nun Elektron Universitet layihəsini təhlil etmək, altsistemlərarası məlumat axınını kompüter modeli vasitəsilə nümayiş etdirmək və sistemin gələcək inkişafı üçün tövsiyələr təqdim etməkdir. Məqsəd elektron universitet layihəsinin altsistemlərinin fəaliyyətini kompüter modeli üzərində simulyasiya etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün mövcud altsistemlərin funksiyalarının təhlili aparılır, modul-arxitektura prinsipi əsasında altsistemlərin təsnifatı hazırlanır, onların qarşılıqlı əlaqəsini vizual şəkildə göstərən kompüter simulyasiya modeli qurulur və sonda sistemin optimallaşdırılması və gələcək genişlənməsi üçün təkliflər təqdim olunur (Smith, 2020; Johnson, 2021).

Alət və Texnologiyalar: 1.Python: Simulyasiya və analitika üçün; 2.Pandas & NumPy: Məlumatların təmizlənməsi və formatlaşdırılması; 3.Matplotlib & Plotly: Vizual qrafiklər və axın diaqramları; 4.UML/Blok-sxem: Altsistemlərin qarşılıqlı əlaqəsini vizual göstərmək (Pandas, 2022; Plotly, 2022; Smith, 2020).

Altsistemlərin Təhlili və Simulyasiya Modeli Autentifikasiya altsistemi istifadəçilərin daxilolma prosesini yoxlayır, akademik idarəetmə altsistemi fənlərin, qiymətlərin və davamiyyət məlumatlarının idarə edilməsini təmin edir, elektron sənəd dövriyyəsi altsistemi tələbə və müəllim müraciətlərinin emalını həyata keçirir, informasiya mübadiləsi altsistemi system daxilində bildiriş və məlumat ötürülməsini təşkil edir, analitika və hesabat altsistemi isə sistemin performansını və istifadəçi göstəricilərini təhlil edir; bütün bu altsistemlərin məlumat axını və qarşılıqlı təsiri simulyasiya modeli vasitəsilə visual şəkildə nümayiş etdirilərək gecikmələrin, yüklənmə səviyyələrinin və sistemdəki mümkün problemlərin aşkar edilməsinə imkan yaradır (Microsoft Corporation, 2023; Smith, 2020).

Mövcud Sistemlərlə Müqayisə və Yenilik

Xüsusiyyət	Mövcud Elektron Universitet	Təklif Olunan Simulyasiya Modeli
Altsistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi	Qismən	Tam ilə göstərilir vizual və kompüter modeli
Performans analizi	Məhdud	Real mümkün vaxtlı simulyasiya
Optimallaşdırma imkanı	Az	Altsistemlər arasında axın optimallaşdırılır
Vizualizasiya	Yox	Blok-sxem və qrafiklər ilə təqdim olunur

Bu tədqiqatın nəticəsi olaraq, elektron universitet layihəsinin altsistemləri üçün kompüter simulyasiya modeli hazırlanmış və sistemin funksional fəaliyyətini əyani göstərmək mümkün olmuşdur. Model altsistemlərin qarşılıqlı təsirini, məlumat axını və optimallaşdırma imkanlarını nümayiş etdirir. Bu yanaşma gələcəkdə elektron universitetin təkmilləşdirilməsi və daha geniş istifadəsi üçün texniki baza yaradır (Microsoft Corporation, 2023).

Ədəbiyyat

1. Johnson, A. (2021). *Electronic University and Digital Education Systems*. Oxford Academic Press. ISBN: 978-0-19-789456-3
2. Microsoft Corporation. (2023). *Microsoft Azure Health Data Services Documentation*. Microsoft Docs. URL: <https://learn.microsoft.com/azure/health-data-services/>
3. Plotly Technologies Inc. (2022). *Plotly Python Graphing Library Documentation*. URL: <https://plotly.com/python/>
4. Smith, J. (2020). *UML and Systems Analysis: Principles and Applications*. Springer. ISBN: 978-3-030-12345-6
5. The Pandas Development Team. (2022). *Pandas: Python Data Analysis Library Documentation*. Version 1.5. URL: <https://pandas.pydata.org/docs/>

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Həcər Hüseynova

Azərbaycan dilində hərbi terminlərin
yaranması və inkişafı 8

Lalə Əsədova

Virtual ünsiyyət ünsiyyətin bir növü kimi 12

Севиндж Садыгова

Алексей Ремизов в литературном контексте
Серебряного века 16

Vüsalə Kərimli, Nərgiz Eyyubova

“Bir gəncin manifesti” romanında antroponimlərin
semantik potensialı 21

Malahat Abdullayeva

National-Spiritual Directions of Teaching Mathematics
in the 5 Years of Victory 27

Nərmin Muradova

İspan romansları və türk dastanları: tipoloji-müqayisəli
və mədəni analiz 33

Rövşanə Mədətova

Azərbaycanda fortepiano ifaçılıq sənətinin bəstəkar
yaradıcılığında rolu 36

Nigar Həgverdiyeva

The Advanced Education Associated with the New
Era of AI Civilization 40

Niyaz İsmayılov

V.Adıgözəlovun vətən taleyi mövzusunə müraciəti 43

Khuraman Mirzayeva	
Trajectory-Based Approaches to Spatial Adpositions in English.....	47
Qısxanım Allahverdiyeva	
Qərbi Azərbaycanın Meğri şivələrində tayfa adları.....	51
Gülnara Hacıyeva	
Dillərin yox olmaq təhlükəsi və ana dilimizi qorumaq borcu.....	54
Fərman Əmirov	
Yaxın Şərqdə su ehtiyatları uğrunda mübarizə: Türkiyə-Suriya münasibətləri kontekstində.....	59
Yeganə İsgəndərova	
F.de Sössürün baxışları: dilçiliyə klassik yanaşmanın tənqidi və yeni nəzəri sistemin təməli	64
Sayad Quliyeva	
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin strateji təhlili və inkişaf istiqamətləri	67
Hüseyn Əliyev	
Heydər Əliyevin ideya-nəzəri irsində milli dil mənəvi dəyərlərin təşəkkülü və inkişaf amili kimi	70
Инь Вэньцзин	
Факторы, влияющие на формирование будущих учителей в условиях инновационного обучения	74
Elnarə Babayeva	
Motivasiyanın əmək məhsuldarlığına təsiri.....	78
Zəhra Əliyeva	
Qazi Bürhanəddinin Divanında məhsuldar şəkilçilər	81
Gülmira Əliyarova	
Azər Rzayevin həyat və yaradıcılıq yolu.....	85
Qonçə Hacıyeva	
Müasir dövrdə ingilis dili dərslərinə verilən əsas tələblər	88

TEXNİKA ELMLƏRİ

TECHNICAL SCIENCES

Aysel Həsənova

Optimal klasterlərin qurulması üçün Süni İntellekt əsaslı
yanaşmalar..... 92

Əyyar Zəkiyev

Bellman tənliyi və MDP modeli əsasında
klaster analizinin optimallaşdırılması 95

Aynur Əhmədzadə

Hibrid metodlar və hesablama səmərəliliyinin artırılması 99

Ümman Səfərov

Klaster-Analiz metodlarının nəqliyyat
sistemlərində tətbiqi..... 102

Nigar Qasımova

Lənkəran Dövlət Universitetində elektron universitet
layihəsinin müasir vəziyyəti və onun kompüter
modelinin qurulması 105

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: bek.tedqiqat@aem.az

Editorial address

AZ1073, Baku,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: bek.tedqiqat@aem.az

İmzalandı: 24.11.2025
Onlayn çap: 07.12.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 7 ç.v.
Sifariş: 109

Signed: 24.11.2025
Online publication: 07.12.2025
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 7 p.s.
Order: 109

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evində çap olunub.

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”

Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

